

Kotera pod korunom vugerskom sebe prispodobne nema – zagrebačka katedrala očima pisacā 17. i 18. stoljeća

Danko Šourek

Danko Šourek
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za povijest umjetnosti
<https://orcid.org/0000-0001-9255-8682>
dsourek@m.ffzg.hr

Izvorni znanstveni rad / Original scientific
paper
Primljen / Received: 2. 6. 2025.

UDK: 27-523.41(497.5
Zagreb):82(497.5)“16/17”
DOI: <https://doi.org/10.17018/portal.2025.8>

SAŽETAK: Tekst donosi osvrt na četiri povijesna opisa zagrebačke katedrale, iz pera Rafaela Levakovića, Pavla Rittera Vitezovića, Tome Kovačevića i Baltazara Adama Krčelića. Pisci u njima bilježe izgled vanjštine i, osobito, unutrašnjosti te iznimne građevine, bilježeći i promjene koje su je zahvaćale tijekom 17. i 18. stoljeća. Slojevi opisane opreme obuhvaćaju pritom djela nastala na izmaku gotike i tijekom kratkotrajne epizode panonske renesanse (korske klupe, krilni oltari, kameno svetojhranište) te ona koja su katedralu ispunjale u dvama baroknim stoljećima. Različiti pristupi pisaca posređuju pak niz faktografskih podataka o brojnosti, razmještaju, donatorima, vremenu podizanja i sudbini pojedinih dijelova bogate crkvene opreme, ali pružaju i dragocjen uvid u kvalitativne, a ponekad i estetske sudove suvremenika o umjetničkoj najreprezentativnijoj spomeničkoj cjelini povijesne Zagrebačke biskupije.

KLJUČNE RIJEČI: zagrebačka katedrala, Rafael Levaković, Pavao Ritter Vitezović, Toma Kovačević, Baltazar Adam Krčelić, povijesni opisi, umjetnička baština

U jednom od poglavlja knjižice *Zerczalo Marianszko* (1662.) isusovački pisac Juraj Habdelić nabraja najslavnije europske marijanske crkve te opisujući onu vlastita reda podignutu nedugo prije u Varaždinu, navodi: „Které prispodobne né, štimam u Slovenskom orsagu, zvun Biškupske zagrebečke na hvalu i diku Božju, pod imenom svetoga Štefana kralja, od svetoga Ladislava vugerskoga, takajše kralja, zdavnja negda izidana, kotera pod korunom vugerskom sebé prispodobne nema, ili meštrije v delu misliš, ili lepote v oltareh, ili velikoče v širine, dužine i visine [...]“¹ Svojom drevnošću (i autoritetom svojega osnivača), vještinom arhitektonske izvedbe, ljepotom oltara te – naposljetku – svojim impozantnim dimenzijama, zagrebačka katedrala bila je, dakle, mjerilo umjetničke vrsnoće, nadilazeći u očima suvremenikā granice Zagrebačke biskupije, Slavonskoga, ali i cijeloga Ugarskoga Kraljevstva. Ovaj prilog posvećen je četirima povijesnim opisima koji prate transformacije njezine unu-

trašnjosti tijekom 17. i 18. stoljeća. Riječ je o latinskim rukopisima Rafaela Levakovića (Jastrebarsko, 1597. – Zadar, 1649.; *Descriptio ecclesiae Zagrabienensis*, oko 1640.),² Pavla Rittera Vitezovića (Senj, 1652. – Beč, 1713.; *De Zagrabienensi episcopatu*, oko 1703.)³ i Tome Kovačevića (Križevci, 1664. – Zagreb, 1724.; *De aris in ecclesia cathedrali zagrabienensi in anno 1720 existentibus*, 1720.)⁴ te opisu Baltazara Adama

2 Autograf spisa čuva se u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (R 3339, f. 64-). U Arhivu HAZU čuva se prijepis koji je načinio Toma Kovačević (IV c 15, f. 7v-) te prijepis iz knjižnice Ivana Krstitelja Tkalčića (III d 152). Potonji opis tiskan je više od stoljeća nakon svojega nastanka u: FARLATI, 1775, 337–340. Transkripciju teksta donosi: Pavao Knezović, u: *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, gl. ur. Pavao Knezović, Zagreb, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2010., 387–394. Vidjeti također: KNEZOVIĆ, 2010, 235–239; KNEZOVIĆ, 2010a, 337–340.

3 Autograf spisa čuva se u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (R 3454). U prilogu se donosi transkripcija sljedećih poglavlja: *De structura hujus basilicae* (cap. VII., f. 62r–63v) i *De aris hujus ecclesiae* (cap. VIII., f. 63v–65r). Transkripciju i prijevod poglavlja *De magnitudine ac praestantia summae arae* (cap. IX., f. 65r–66r), tj. Vitezovićev prijepis opisa nekadašnjega glavnog oltara zagrebačke katedrale iz pera Benedikta Vinkovića donosi: BARIČEVIĆ, 1967/8, 100–102. Transkripcija svih triju poglavlja donosi se u prilogu ovoga rada.

4 Riječ je dodatku Kovačevićeva prijepisa Levakovićeva opisa katedrale koji se čuva u Arhivu HAZU (IV c 15, f. 11r–12r). Prijevod i

* Ovaj rad financirala je Hrvatska zaklada za znanost projektom *Modeli naručiteljstva. Naručitelji, umjetnici i publika u Zagrebu u 17. i dugom 18. stoljeću* [IP-2022-10-3190].

1 HABDELIĆ, 1662, 466 (*Sedma stran; Osmi del; Peti kotrig*). Prijepis prema: HABDELIĆ, 2020, 171.

1. *Traditio clavium i veduta stare zagrebačke katedrale*, knjižni bakrorez u *Manuale parochorum* (1690.) koji je naručio zagrebački biskup Aleksandar Ignacije Mikulić
Traditio clavium and view of the old Zagreb cathedral, engraving from *Manuale parochorum* (1690), commissioned by Zagreb Bishop Aleksandar Ignacije Mikulić

Krčelića (Šenkovec, 1715. – Zagreb, 1778.) objavljenom u sklopu njegova djela *De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae notitiae praeliminare*, tiskanoga u Zagrebu 1770. godine.⁵ Spomenuti opisi prethode najopsežnijem povijesnom izvještaju o katedrali, sastavljenom prigodom kanonske vizitacije biskupa Maksimilijana Vrhovca 1792. godine,⁶ pridonoseći razumijevanju dinamičnih umjetničkih zbivanja, naručiteljskih ambicija i promjena ukusa koji će rezultirati raskoši interijera opisanoga potkraj 18. stoljeća. Ubrzo će – početkom 19. stoljeća – započeti novi niz transformacija, kulminirajući obnovom nakon razor-

noga potresa 1880. godine, u kojoj će se lice „crkve naše svetoga Kralja“⁷ gotovo posve izmijeniti (sl. 1).

Četvorica pisaca na različiti su način oblikovala svoje opise. Rafael Levaković tekst ne dijeli u zasebna poglavlja, no strukturira ga oko nekoliko glavnih (prostornih) cjelina. Započinje izvještajem o građi i dimenzijama crkve, a nastavlja opisom kora (korske pregrade), prezbiterija te kapela sv. Ladislava i sv. Marije. Unutar spomenutih cjelina nabraja i opisuje oltare, crkveni namještaj (korske klupe) i – osobito pomno, prenoseći i njihove natpise – nadgrobne spomenike. Djelo nije dovršeno, jer posve izostaje opis crkvenih brodova s *vanjske strane* korske pregrade. Pavao Ritter Vitezović katedralu opisuje u tri poglavlja opsežnijega rukopisa *De Zagradiensi episcopatu*. Ono VII., posvećeno opisu same građevine (*De structura hujus basilicae*) počinje spomenom starijega opisa iz pera Benedikta Vinkovića (Jastrebarsko, 1581. – Zagreb, 1642.; zagrebački biskup od 1637.), napominjući međutim da taj opis ne uključuje i njezin završetak, do kojega je došlo nakon Vinkovićeve smrti. Navodi stoga da će katedralu opisati potpunije i s opširnijim pojašnjenjima. U tom poglavlju osvrće se i na dijelove crkvenoga namještaja (poput korskih klupa, propovjedaonice i ispovjedaonica), kao i na sakristiju. U sljedećem, VIII. poglavlju (*De aris hujus ecclesiae*) nabraja trideset bočnih oltara, a iako je u njihovim opisima često iznimno sažet, u nekoliko slučajeva pruža lapidarne, no vrijedne kvalitativne i estetske sudove o zatečenim djelima. Za razliku od Levakovića, opisavši oltare u prezbiteriju, kapelama i sakristiji, nastavlja s onima pod korom (tj. ispred korske pregrade), zatim se – s istoka prema zapadu – spušta duž sjevernoga, središnjega i južnoga broda, zaključujući opisom oltara sv. Mihaela sred glavnoga broda, u blizini ulaza u crkvu. Opsežan opis glavnoga oltara koji donosi u zasebnom, IX. poglavlju (*De magnitudine ac praestantia summae arae*), prema vlastitim riječima preuzima pak od starijega pisca, već spomenutoga Benedikta Vinkovića. Slijede također zanimljiva poglavlja o dragocjenim predmetima i crkvenoj opremi (X. *De clenodiis et suppellectiliae zagradiensis ecclesiae*) i svetačkim relikvijama (XI. *De sacris basilicae zagradiensis reliquiis*), koja međutim nisu obuhvaćena ovim tekstom. Toma Kovačević, započinjući glavnim oltarom, također nabraja trideset jedan oltar. Iako ih prostorno ne određuje, jasno je da one u prezbiteriju i kapelama sv. Ladislava i Marije opisuje istim redoslijedom kao i prethodnici, no čini se da je, prešavši na one u crkvenim brodovima, napustio ustaljeni redoslijed. Vrijednost njegova opisa svakako je u trudu da što preciznije zabilježi vrijeme podizanja oltara, kao i imena

kratko tumačenje djela donose: DOBRONIĆ, 1991, 47–60; KOŽUL, 2006, 112–121 (prilog 3). Transkripcija teksta donosi se u prilogu ovoga rada.

5 KRČELIĆ, 1770, 413–416. Riječ je o dijelu potpoglavlja VI. *Cathedralis nunc Basilicae meminisse voluimus* (413–416) unutar većega poglavlja *Slavonia superior*. Transkripcija teksta donosi se u prilogu.

6 HR-NAZG-35, KV, protokol 203, *Acta Originalia S. Visitationis Canonicae Cathedralis Ecclesiae, & Capituli Zagradiensis nec non Collegii Praebendariorum Chori eiusdem Ecclesiae, Volumen Primum* (dalje: *Acta Originalia S. Visitationis*). Vidjeti DOBRICA, 2025.

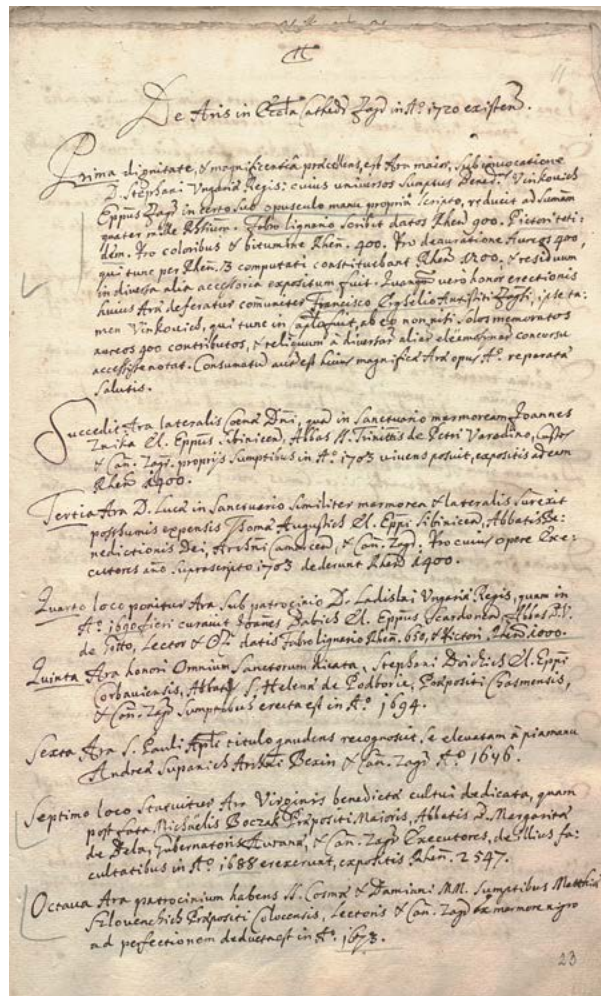
7 Usp. HR-NAZG, ACA, fasc. 101, nr. 43/1 (21. IV. 1683.), ugovor o natkrivanju kupole tornja zagrebačke katedrale. Prema: DOBRONIĆ, 1991, 45.

i časti njihovih donatora. Baltazar Adam Krčelić ograničava se pak na kratak izvještaj u kojemu mu je važnije kod čitatelja stvoriti dojam o cjelini građevine, njezinim posebnostima i bogatstvu njezine opreme, nego prenijeti podatke o pojedinim djelima. Ističe stoga dobročinitelje iz najviših vladarskih i crkvenih redova, nastoji pojasniti smještaj i funkciju korske pregrade, dok oltare u brodovima nabraja manirom svojevrsnoga užurbanog vodiča: naizmjenice uza stupove glavnoga broda vodi čitatelja od istoka prema zapadu (od korske pregrade do ulaza), zaustavljajući se kod slobodnostojećega oltara sv. Mihaela, a zatim se južnim brodom vraća do korske pregrade te ponovno *spušta* onim sjevernim, do glavnoga ulaza.

U ovom tekstu nastojat će se usporedno prenijeti osvrti četvorice pisaca na iste dijelove građevine, tj. njezine opreme, te tako jasnije uputiti na promjene (u stvarnosti, ali i percepciji suvremenikā) koje su se u unutrašnjosti katedrale događale tijekom gotovo stoljeća i pol. Neće stoga biti uvijek moguće pratiti narativni slijed izvornih tekstova, premda će pojedini dijelovi opisa uvijek biti predstavljeni ustaljenim kronološkim slijedom (sl. 2).

Kao što je istaknuto, svi navedeni pisci – s iznimkom Tome Kovačevića, koji se zadržao tek na opisu oltara – u uvodnom dijelu donose kratak opis građevine, navodeći njezinu osnovnu strukturu i dimenzije. Rafael Levaković navodi da je u cijelosti građena od klesana i uglačana kamena, dugačka 219, široka 98, a visoka 77 stope, s glavnim oltarom na istočnoj strani te s ulazom i pročeljem usmjerenima prema zapadu. Podijeljena je – nastavlja – u tri broda, građena na krasan i skladan način (*miro et proportionato modo fabrefactas*) i podijeljena kamenim stupovima (tj. stupcima) koji, razmješteni u jednakom broju i na jednakim udaljenostima, podupiru njezine svodove. Devet stupova nalazi se na strani Evanđelja (sjeverno), a isto toliko na strani Poslanice (južno).

Pavao Ritter Vitezović ponešto je opsežniji u opisu arhitekture crkve, koji počinje kratkim osvrtom na njezin smještaj u sklopu kaptolskoga naselja. Navodi, naime, da je podignuta na istom brežuljku na kojem se nalazio i grad (*civitas*), i to na njegovoj južnoj strani, duž dijela koji se proteže na istok, prema kojem je i usmjerena svojim svetištem. Ponavlja zatim da je u cijelosti – i izvana i iznutra – građena od dobro klesanoga kamena u obliku kvadra. Izvana je podupire dvadeset upornjaka, tj. pravokutnih stupova (stupaca) koji dosežu gotovo do visine zidova, a tu su i tri spiralna tornjića (*turriculas cocleatas*; tj. tornjića sa spiralnim stubama) kojima se može uspeti do njezina vrha. U zapadnim uglovima ugrađena su pak dva veća tornja, od kojih je desni (gledano iz svetišta), sjeverni, još nedovršen, tj. podignut tek do visine crkvenoga zida i svoda. Južni je zvonik – navodi dalje Vitezović – započeo

2. Zagreb, Arhiv HAZU, Toma Kovačević, *De Aris in Ecclesia Cathedralli Zagrabienſi in anno 1720 exiſtentibus*, početak rukopisa iz 1720. (IV c 15)

Zagreb, HAZU Archives, Toma Kovačević, *De Aris in Ecclesia Cathedralli Zagrabienſi in anno 1720 exiſtentibus*, beginning of the 1720 manuscript (IV c 15)

graditi biskup Benedikt Vinković (*Vinkovichio*) (1637. – 1642.) te je bio dovršen sredstvima njegova prethodnika Franje (Hasanovića) Ergelskoga (*sumptibus Ergelianis*). I Vitezović nastavlja da se u unutrašnjosti niže 18 iznimno snažnih i pomno izrađenih stupova (stupaca) koji podržavaju visoki svod, podijeljeni u dva reda i dijeleći crkvu u tri broda: srednji je širi i duži od dvaju bočnih te je u njemu smješteno i svetište. U jednome od sljedećih odlomaka građevine: uz dužinu, širinu i visinu same crkve, namjeravao je izraziti visinu tornja, bez – kako navodi – dviju njegovih kupola, a spominje i da je unutrašnjost crkve obojena crvenom bojom (*rubeo colore illiniuntur*),⁸ dok su svodovi bijeli.

⁸ Za nalaze boja u unutrašnjosti katedrale usporediti: MAJER JURIŠIĆ, DEAK, KRULIĆ, 2025.

3. Unutrašnjost katedrale prilikom ustoličenja nadbiskupa Jurja Haulika, 1853. (MGZ 1862)
Interior of the cathedral during the enthronement of Archbishop Juraj Haulik, 1853 (MGZ 1862)

Osobitu pozornost arhitektonskoj strukturi katedrale posvetio je Baltazar Adam Krčelić, opisujući najprije njezin smještaj, sred biskupske rezidencije, tj. utvrde. Ponavlja zatim da je u cijelosti građena od klesana i uglačana kamena, ističući darežljivost kraljevā, biskupā, kaptola i drugih dobročinitelja. Krčelić ponavlja i dimenzije iz Levakovićeve opisa (osim što kao visinu građevine navodi 72, umjesto 77 stopa) te nastavlja da su s obiju strana glavnoga ulaza nekoć stajali tornjevi koje su uništili Španjolci u vrijeme cara i kralja Ferdinanda I. i zagrebačkoga biskupa Šimuna I. (Erdődyja). Jedan od tih tornjeva – navodi – poslije je, klesanim i uglačanim kamenom, zamijenio biskup Franjo Ergelski, dok se onaj drugi ne izdiže preko visine crkvenoga svoda. Strukturi katedrale Krčelić se vraća pri kraju svojega opisa, ocjenjujući je elegantnom i umjetnički izvedenom (*elegans artisque est*). Osvrće se zatim na njezina rebra (*intermedias ligaturas*) i navodi da je promatrao stručnjake kako se dive načinu na koji se, bez željeza (tj. željeznih spona), protežu od stupova do zidova (**sl. 3**).

Sva tri pisca osvrću se i na kor, tj. korsku pregradu, koja je – sve do kraja 18. stoljeća – zagrebačku katedralu dijelila u četiri funkcionalno zasebna dijela (prezbiterij sa svetištem,

kapele sv. Ladislava i sv. Marije te dio crkve namijenjen laicima). Ta pregrada (*Lettner*) – na mjestu na kojemu je bilježi nacrt katedrale geometra Franje Klobučarića (1792. – 1794.)⁹ – bila je podignuta još potkraj 15. ili početkom 16. stoljeća (u vrijeme biskupa Osvalda Thuza, tj. Luke od Segedina [de Szeged; Baratin]). Njezin središnji dio, koji je prezbiterij odvajao od ostatka glavnoga broda, bit će uklonjen na kraju 18. stoljeća, a odsjeći u bočnim brodovima (koji su zatvarali kapele sv. Ladislava na sjevernoj i sv. Marije na južnoj strani) tek tijekom obnove nakon potresa 1880. godine.¹⁰ Taj je kor, zidom postavljenim sučelice glavnom oltaru koji se od četvrtoga para stupaca protezao s jedne strane na drugu (riječima Rafaela Levakovića), presijecao crkvu po sredini (*medium ecclesiae secat chorus*). Na strani suprotnoj zidu podupiralo ga je osam kamenih stupova, a zanimljiv je navod da je bio ukrašen (kamenim) stupićima (*columnellis exornatus*). Levaković, naime, opisuje izvornu korsku pregradu (15./16. st.) koja će ubrzo (1646.) stradati u požarom prouzročenom urušavanju crkvenoga svoda, pa je biskup Martin Bogdan 1647. godine naručio izgradnju nove pregrade, a graditelj Hans Alberthal ugovorom se obvezao da će „chorus iliti gang porušeni zopet na pervu zavsema formu, dobro, jako i tverdno, z dobra i jakoga kamena napraviti“.¹¹ Alberthal je zaista, u duhu „oživiljenoga smisla za arhaično“ karakterističnoga za svoje doba,¹² ponovio broj stupova, a zacijelo i oblik gotičkih lukova, no čini se kako ipak nije doslovce slijedio prethodno oblikovanje: na fotografijama sjeverog i južnoga broda katedrale s vidljivim ostacima korske pregrade (snimljenima nakon potresa 1880.)¹³ ne uočavaju se, naime, spomenuti *stupići* (možda fijeke) koji su – prema Levakoviću – krasili prvotnu strukturu (**sl. 4**). Vitezovićev opis (u međuvremenu novopodignute) pregrade znatno je kraći: spominje tek vješto izrađen (*affabre constructo*) kor s kamenim stupovima, koji cijelom širinom dijeli crkvu i na čijoj se sjevernoj strani nalaze orgulje.

Dok Levaković na drugom mjestu spominje kako je kor podignut „ne bez štete za crkvu, jer priječi svaki pogled na svetište i glavni oltar“,¹⁴ čini se kako Vitezović ne uočava arhaičan karakter te pregrade, teško spojive s poslijetridentskim shvaćanjem funkcionalnosti crkvenoga

9 Franjo Klobučarić, *Iconographia Cathedralis Ecclesiae Zagrabienensis Sancto Stephano Regi Hungariae dicata*, 1792. – 1794., Zagreb, Riznica katedrale, Dokumenti i nacrti katedrale, N1. Objavljeno u: IVANDIJA, 1987 [1983], 33, 62 (kat. 62S); DEANOVIĆ, 1988, 83; DOBRONIĆ, 1991, 49.

10 Usp. IVANDIJA, 1987 [1983], 30.

11 HR-NAZG, ACA, fasc. 101, nr. 38 (23. siječnja 1647.), prema: TKALČIĆ, 1885, 36–37.

12 Usp. HORVAT, 1975, 117–128.

13 Hinko Krapek, *Unutrašnjost zagrebačke katedrale – pogled na kapelu Blažene Djevice Marije (južna apsida)*, 1880., Zagreb, Muzej grada Zagreba (fot-13625).

14 DOBRONIĆ, 1994, 59.

prostora. Njezino zadržavanje (pa čak i ponovno podizanje, što je poduzeo biskup Bogdan) moglo je biti povezano s još jednim *arhaizmom* brižno čuvanim sve do izmaka 18. stoljeća: specifičan obred (*Ordo zagrabienensis / Ordo goricensis*) u liturgiji zagrebačke katedrale odolijevao je Tridentskoj odluci o sveopćem uvođenju Rimskoga obreda sve do 1788. godine, kad ga je konačno dokinuo biskup Maksimilijan Vrhovac,¹⁵ koji će ubrzo potom naložiti i uklanjanje središnjega dijela korske pregrade. Zami-jetiti će Baltazar Adam Krčelić, pišući u drugoj polovici 18. stoljeća, svojevrsnu neuobičajenost u unutarnjem rasporedu zagrebačke stolnice, ističući da je po sredini podijeljena korom tako da se s pravom može govoriti o vanjskoj i unutarnjoj crkvi. Nastavlja da je ona vanjska namijenjena puku – prema ako ne grčkom, a onda svakako drevnom obredu (*ritu si non graeco, profectò veteri*) – dok ona unutarnja, odvojena četverim vratima sa željeznim rešetkama smještenim pod korom, pripada samo kleru.

Svi se pisci s osobitom pomnjom osvrću na uređenje prezbitarija, od glavnoga broda odijeljenoga opisanom korskom pregradom, a od bočnih brodova (tj. kapela sv. Ladislava i sv. Marije) redovima raskošnih korskih klupa iz vremena biskupa Osvalda Thuza (1466. – 1499.). U prezbitariju se, u dubini apside, nalazio monumentalni glavni oltar koji je – nakon što je prethodni, iz Thuzova vremena, stradao u požaru (1624.) – 1632. godine dao postaviti biskup Franjo Ergelski, angažiravši za to tada vodećega gradačkoga kipara Hansa Ludwiga Ackermanna i slikara Georga Gündtera. Oltar je bio uklonjen 1832. godine, a njegovi raspršeni kiparski i slikarski fragmenti prepoznati su, gotovo stoljeće i pol kasnije, zahvaljujući istraživačkim naporima Doris Baričević (*sl. 5*).¹⁶ Neobično, Rafael Levaković ne posvećuje osobitu pozornost tom svakako impresivnom djelu, navodeći tek da ga je nakon požara dao podići biskup Ergelski, te da je od zida udaljen oko dva koraka, a visinom seže sve do svoda svetišta. Pavao Ritter Vitezović u zasebnom poglavlju svojega rukopisa prenosi pak opis glavnoga oltara koji je sastavio Benedikt Vinković (opis nije sačuvan u izvorniku), kao i njegovu smionu tvrdnju da „na svojim putovanjima po Transilvaniji, Ugarskoj, Austriji, Štajerskoj, Kranjskoj i dijelovima Italije do Rima u svim rečenim pokrajinama i dapače ni u samom Rimu nije vidio većega, pa premda je vidio raskošnije koji su bili izrađeni većim troškovima, nisu bili tako veliki kao zagrebački“.¹⁷ Na Vitezovićev prijepis Vinkoviće-va opisa glavnoga oltara zagrebačke katedrale iz 1632.

4. Sjeverni dio korske pregrade s oltarom sv. Katarine, 1880. (MGZ fot-4854-43)
North part of the choir screen with the altar of the St. Catherine, 1880 (MGZ fot-4854-43)

godine detaljno se osvrnula Doris Baričević (1967./1968.),¹⁸ a ovom se prilikom vrijednim čini izdvojiti piščevu visoku estetsku procjenu djela čija se ljepota „izvodi iz proporcija skulpture, slika, bojadisanja i pozlate, a ta je razmjernost u najvećoj mjeri uspjela“.¹⁹ Toma Kovačević, također se pozivajući na Vinkovićevu „rukopisno djelce“, prenosi pak nemale troškove izrade toga, veličanstvenoga (*magnificae*), oltara: ukupno je bilo utrošeno čak 4000 rajnskih florena, od čega je tesaru (stolaru) i slikaru isplaćeno po 900, za boje i ljepilo (*bitumine*), te za pozlatu po 400, a ostatak za razne druge potrebe. Navodi – i dalje prenoseći Vinkovića – kako je biskup Ergelski za oltar dao samo 400 spomenutih zlatnika, dok je ostatak namiren raznim drugim milodarima.²⁰ I Krčelić ističe ljepotu i veličinu toga oltara, navodeći da je veličanstven i visok (*magnifica altaque*), s kipovima i slikama na pomičnim krilima (*ad clausuram, sive portas*). Posvećen je – nastavlja – Uznesenju Blažene Djevice Marije i sv. Stjepanu kralju, pa se stoga i naziva Svetim kraljem (*Szveti Kraly*). Kao i Levaković, i Krčelić piše da je oltar dao podići biskup Franjo Ergelski (ne spominjući druge donacije).

Čini se kako su više pozornosti nego glavnom oltaru Levaković i Vitezović posvetili monumentalnom svetohraništu koje se izdizalo u blizini, uza sjeverni zid svetišta (na strani Evanđelja). Rafael Levaković opisuje ga kao najvrsnije izrađeno (*superbissime fabrefactum*) djelo koje se izdiže poput stupa; ukrašeno je pozlaćenim i oslikanim

15 Usp. KNIEWALD, 1940, 342–344; ZAGORAC, 1995, 518.

16 Usp. BARIČEVIĆ, 1967/8, 99–116. Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 51–52.

17 BARIČEVIĆ, 1967/8, 101 (bilj. 6).

18 Autorica donosi prijepis i prijevod, tj. tumačenje cijeloga opisa zabilježenoga u Vitezovićevu rukopisu, kao i u Vrhovčevoj vizitaciji katedrale iz 1792. godine. Usp. BARIČEVIĆ, 1967/8, 100–102.

19 BARIČEVIĆ, 1967/8, 100.

20 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 49; KOŽUL, 2006, 112.

5. Hans Ludwig Ackermann, Bogorodica s Djetetom s nekadašnjega glavnog oltara zagrebačke katedrale (Ergelski oltar), 1632. (fototeka IPU-a, 9941A, snimka: N. Gattin)
Hans Ludwig Ackermann, Virgin and Child from the former main altar of the Zagreb cathedral (altar commissioned by Bishop Franjo Ergelski), 1632 (IPU-Photo Archive, 9941A, N. Gattin)

kipovima svetih Martina iz Sabarije, tourskoga biskupa; kralja Stjepana, vojvode Emerika i kralja Ladislava. Poviše njih nalazio se kiparski prikaz (*imagine sculpta*; možda reljef) Krista Spasitelja između dvaju anđela, od kojih je desni držao tri čavla, a lijevi koplje i trsku sa spužvom. Na samome vrhu bio je pak prikaz pelikana koji si kljunom ranjava prsa i vlastitom krvlju hrani ptice. U svetohraništu se čuvao Presveti sakrament, a pred njim je visjela srebrna svjetiljka s vječnim svjetlom. Pristupalo mu se trima kamenim stubama, a u njegovu je podnožju pisac zamijetio i grbove dvojice nepoznatih mu biskupa. Iako se tek kratko osvrće na to svetohranište, opisujući ga kao prekrasno izrađeno (*opere mirifico*), Pavao Ritter Vitezović očito je razaznao heraldički sadržaj na poljima grbova, jer navodi da je izrađeno troškom biskupa Osvalda (Thuza) i njegova brata Ivana. Polazeći upravo od Levakovićeve opisa, Anđela Horvat (1956.) u zagrebačkom je svetohraništu prepoznala kasnogotički tip tzv. *Sakramentshäuschen* (arhitektonsko-kiparsku strukturu, neovisnu o zidnoj plohi crkve), smatrajući međutim da je bilo uništeno još tijekom kasnijega 17. stoljeća.²¹ Ana Deanović (1988.) ispravno pak pretpostavlja da bi svetohranište koje opisuje Levaković „svojom gotičkom koncepcijom moglo [...] također potjecati iz doba biskupa Thuza“.²² Osim što potvrđuje

tu pretpostavku, Vitezovićev opis svjedoči i o opstojnosti Thuzova svetohraništa još početkom 18. stoljeća. Štoviše, s novom namjenom spremišta za sveta ulja, ono se spominje još u Vrhovčevoj vizitaciji, 1792. godine,²³ a uklonjeno je tijekom radova na preuređenju svetišta potkraj 1800., tj. početkom 1801. godine.²⁴

Opisujući prostor prezbitarija, Levaković i Vitezović izražavaju divljenje i prema drugim ostacima njegove raskošne opreme iz vremena biskupa Osvalda Thuza. Na izmaku 15. stoljeća taj zaslužni prelat tu je, naime, osim opisanoga svetohraništa, dao podići i mrežasti svod, glavni oltar (1489.)²⁵ te drvene korske klupe duž sjeverne i južne strane (1499.).²⁶ Ti radovi bili su obilježeni Osvaldovim grbom i grbom Ugarskoga Kraljevstva, koje je Levaković zabilježio nad prvim stupovima uza zid svetišta.²⁷ Odmah nakon spomena Osvaldovih grbova, Levaković se kratko osvrće na pet prozora u svetištu (oko glavnoga oltara): navodi da su visoki oko 12 lakata, zašiljeni (*in summitate acuminatim conclusae*) i nadvišeni okruglim prozorima protkanim kamenom (*lapide perplexam*) u obliku dvostrukoga križa, koji su sezali sve do svoda. Osvaldov svod i glavni oltar stradali su u velikom požaru koji je katedralu, zbog udara groma, zahvatio 27. svibnja 1624., te će biti ponovno podignuti tek desetak godina poslije (1632.). Dio svoda ponovno se urušio nakon požara 1646. godine, pa ga je – zajedno s također uništenom korskom pregradom – već iduće godine (1647.) ponovno podigao graditelj Hans Alberthal.²⁸ U oba spomenuta požara bile su oštećene, no ne i uništene, i korske klupe koje će pak, za biskupa Martina Borkovića 1674. godine popraviti zagrebački stolar Matija Erlman.²⁹ Korske klupe, tj. sjedala, Rafael Levaković ocjenjuje najizvrsnijima (*superbissima*) te navodi kako su kiparski izrađene u drvu, zaključujući da ih je očito dao izraditi biskup Osvald, jer se na više mjesta s obiju strana mogu vidjeti njegovi grbovi. Opisuje zatim da se na strani Evanđelja (sjeverno) i na strani Poslanice (južno) u gornjem dijelu nalazi po 17 sjedala s rukohvatima postavljenima u središtu, radi lakšega uspona. U donjem je pak dijelu sa svake strane bilo raspoređeno po 13 sjedala. Uza zid kora, tj. korske pregrade (sa strane prezbitarija) izdizala

Ergelskoga. Usp. TKALČIĆ, 1885, 54.

23 Usp. ŠOUREK, 2016, 314. Usp. također: ŠOUREK, 2017, 48–51.

24 Usp. ŠOUREK, 2024

25 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 32 (bilj. 22).

26 O korskim klupama vidjeti: BACH, 1943, 330–358; DOBRONIĆ, 1994, 28, 44–53; TARBUK, 1994, 429–431. Vidjeti: PREMIERL, 2025.

27 Ivan Krstitelj Tkalčić navodi da su Osvaldovi grbovi bili uklesani na kapitelima čak triju stupova u prezbitariju, no da su posve uklonjeni i zamijenjeni novima nakon potresa 1880. godine. Usp. TKALČIĆ, 1885, 16.

28 Usp. TKALČIĆ, 1885, 24, 26–27, 36; HORVAT, 1975, 118–120; HORVAT-LEVAJ, 2015, 78.

29 Usp. BACH, 1943, 348; DOBRONIĆ, 1994, 44–46; TARBUK, 1994, 429.

21 Usp. HORVAT, 1956, 74.

22 DEANOVIĆ, 1988, 68. Ivan Krstitelj Tkalčić pogrešno je smatrao da je to svetohranište bilo izrađeno od drva, u vrijeme biskupa Franje

se biskupska katedra s klecalom, izrađena od klesanoga kamena. Levaković ističe da se katedri može pristupiti s obiju strana; da je izdignuta na dvije stube, dok je sâm biskup sjedio nad onom trećom. Nad katedrom se, na četiri drvena stupa, izdizao vješto izrađen baldahin, a na uglačanoj ploči iza biskupovih leđa bio je grb biskupa Petra Domitrovića (1611. – 1628.), postavljen tu 1618. godine. Grbom istoga biskupa bili su provideni i rezbareni piramidalni cvjetovi (*floribus ligneis pyramidalibus*) iznad imena Isusova koje je stajalo u središtu baldahina. Slijeva i zdesna biskupske katedre (u zidu korske pregrade) bila su dva prozora i dvojna vrata sa željeznim rešetkama (koja su iz prezbitarija vodila u prostor broda). U blizini se – četiri koraka udaljen od stupova (vjerojatno onih koji su podupirali baldahin) – nalazio pult s korskim knjigama, a iza njega – kako se navodi, na jednakoj ili nešto manjoj udaljenosti – još tri pulta, od kojih je onaj srednji, veći, služio za gradual, a druga dva za psaltire. Pavao Ritter Vitezović navodi pak da su kanonička sjedala umjetnički izrezbarena, s različitim figurama prikazanim slikarskim umijećem (*artificiose tamen excisi, varias figuras artem pictoriam repraesentantes*), pri čemu bi se potonji opis mogao odnositi na intarzije. U gornjem su dijelu – nastavlja – zaključena visokim vršcima (možda fijalama?), pozlaćena i označena opetovanim grbovima biskupa Osvalda. I Vitezović opisuje biskupsku katedru, navodeći da je izrađena od uglačanoga kamena, dok je njezin gornji dio (koji Levaković naziva baldahinom) izrađen od drva, obojen i pozlaćen. Napominje da je prijestolje, zajedno sa starim klupama iz vremena biskupa Osvalda, dao popraviti biskup Martin Borković (1667. – 1687.), označivši ih vlastitim grbovima. Za razliku od Levakovića, Vitezović uz biskupsku katedru zatječe još dva sjedala: zdesna ono velikoga prepozita, a slijeva kanonika lektora; primjećuje da su – sjedeći na njima – gledali ravno prema (glavnom) oltaru, dok su ostali kanonici gledali jedni prema drugima, izloženi pogledima spomenute trojice (tj. biskupa, prepozita i kanonika lektora). Iako ne određuje njihov broj, navodi da su kanonička sjedala bila izdignuta na dvije stube, dok su ona ispod njih bila namijenjena zagrebačkim prebendarima i kanonicima Čazmanskoga kaptola. U središtu prezbitarija i on zatječe tri pulta uz koje su – kako navodi – kanonici i prebendari te daci klerici, zvani seminaristi, pjevali psalme i himne. Svakako je zanimljiva Vitezovićeva napomena da su klupe stalno pokrivene raskošnim (*ingentibus*) prekrivačima preostalima od opreme biskupa Osvalda, o čemu su svjedočili na njima izvezeni grbovi. Opisana korska sjedala, kao i biskupska katedra i središnji dio korske pregrade, bili su uklonjeni na samom početku 19. stoljeća u sklopu radova na preuređenju prezbitarija koje je potaknuo biskup Maksimilijan Vrhovac.³⁰

Na uređenje prezbitarija osvrće se i Baltazar Adam Krčelić. I on spominje kamenu biskupsku katedru s klecalom i drvenim raskošnim baldahinom urešenim grbovima biskupa Domitrovića, smještenu između dvaju prozora i vrata u zidu korske pregrade. Ispred biskupske katedre opisuje prostor namijenjen *alumnima* i prebendarima, s pultovima za koralne knjige, te – izdignute s obiju strana – vješto izrađene drvene kanoničke klupe između kojih je bio pult s antifonarom i gradualom oko kojega su se okupljali kanonici. Tu zatječe i mramorne stupiće s uzdužnim stolićem (*cum mensula protracta*). Protezali su se s obiju strana vrata koja su vodila do glavnoga oltara, a na njihovu su se kraju – s obiju strana – nalazili mramorni oltari Posljednje večere i sv. Luke. Opisuje pritom zacijelo balustradu mramorne pričesne ograde nastale u sklopu intervencija koje je u svetištu, tj. prezbitariju katedrale, proveo kanonik kustos Ivan Znika. Uz druge radove – prije svega novo popločenje poda mramornim pločama (1699. – 1701.), izradu nove mramorne menze i tabernakula glavnoga oltara (1705./1706.), one su obuhvaćale i postavljanje ograde svetišta, tj. pričesne ograde, duž koje je tekao kronografski natpis kojim je zabilježena godina početka radova (1699.).³¹ Ta ograda, dijelom preinačena početkom 19. stoljeća, bit će uklonjena u obnovi nakon potresa 1880. godine.³²

Pričesnu ogradu koja je prethodila opisanoj, u prezbitariju spominje Rafael Levaković, opisujući je kao kamenu rešetku podignutu za pogodnost pričesnikā (*crates lapidea, communicantium commoditati extructa*), a protezala se od svetohraništa do polustupa na suprotnom zidu. Kroz prolaz u njezinu središtu, četirima se stubama pristupalo glavnome oltaru.³³ Na strani Poslanice, tj. južno od tih stuba, Levaković pak zatječe nadgrobnu ploču egerskoga biskupa Ivana II. Erdődyja.³⁴ Pomno je prenio njezin natpis,³⁵ kao i one na drugim nadgrobnim pločama i spomenicima koje je vidio u crkvi, ostavivši time dragocjeno svjedočanstvo o segmentu unutrašnjosti povijesne stolnice uvelike uništenom tijekom kasnijih stoljeća. Zabilježio je tako i mramornu nadgrobnu ploču bez natpisa na suprotnoj strani (strani Evandjelja) u blizini svetohraništa, s likom nepoznatoga biskupa odjevenoga u svećeničko ruho s pastoralom u lijevoj ruci,³⁶ a poslije u tekstu još niz drugih, koje je zatekao u kapelama sv. Ladislava i sv. Marije. Uz

31 Usp. ŠOUREK, 2016a, 167–181 (i navedena literatura); ŠOUREK, 2025 (u tisku).

32 Usp. ŠOUREK, 2024.

33 Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 54–55.

34 Ploča je bila uklonjena u obnovi katedrale nakon potresa 1880. godine, a danas je (oštećena u desnom gornjem dijelu) pohranjena u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu (kat. br. 39). Usp. ŽVORC, 2023, 153, 155, 259–260 (kat. 39; i navedena literatura).

35 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 20; TKALČIĆ, 1885, 54; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 332 (br. 1147).

36 Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 54.

30 Usp. TKALČIĆ, 1885, 60. O radovima usp. ŠOUREK, 2024.

spomenute ploče u prezbitariju, zabilježio je pak – u blizini stuba – i mramorni spomenik (*monumentum marmoreum*) s frankapanskim grbom i prikazom oklopnika opasanoga sabljom (*acinace accinctam*),³⁷ kako sklopljenih ruku kleči uz odloženu kacigu. U njegovu donjem dijelu čitao se epitaf bana Franje I. Slunjskoga († 1572.), posljednjega izdanka te grane frankapanske loze.³⁸ Osvrćući se na promjene u unutrašnjosti katedrale i uklonjene spomenike, Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.) istaknuo je upravo potonji: „A starinski grobni spomenici bana Frankopana Slunjskog, kao i mnogih biskupah i kanonikah, bivši urešeni kipovim, rezarijom i napisim, izbačeni su prilikom taranja crkve, na najveću štetu nauka povjestnice i starinah, čudnovatim načinom baš od onog kanonika i čuvara, koi je ovu i mnoge druge crkve po Hrvatskoj ukrasio liepimi oltari, prodikaonicami i ostalimi djeli.“³⁹ Kukuljević Sakcinski je suzdržano prešutio ime kanonika kustosa Ivana Znika, zaslužnoga za brojne prestižne narudžbe s kraja 17. i početka 18. stoljeća, ali i uklanjanje svih ovdje opisanih nadgrobnika iz svetišta katedrale.

Ispred tabernakula i pričesne ograde Levaković opisuje oltar sa slikom Posljednje večere i posvetnim natpisom apostolskoga protonotara, čazmanskoga prepozita i zagrebačkoga kanonika Ambroza Jaszkaya, koji je taj oltar dao podići 25. lipnja 1633.⁴⁰ Pred njim se, uza zid svetišta nalazila mramorna ploča biskupa Osvalda Thuza († 1499.), s njegovim likom odjevenim u biskupsko ruho i s grbom pod nogama. Sa strane su pak bila prikazana dva krilata anđela, dok se u donjem dijelu čitao biskupov epitaf.⁴¹ U neposrednoj blizini – udaljena lakat od Thuzova spomenika – bila je i nadgrobna ploča zagrebačkoga biskupa Ivana Kranjčiča Moslavačkoga (Monoszlaya; 1578. – 1584.) koja vjerojatno nije sadržavala figuralni prikaz, budući da Levaković prenosi tek njezin natpis.⁴² Nasuprot oltaru Posljednje večere, na južnoj strani svetišta (strani Poslanice) spominje pak oltar sa slikom sv. Luke, nad kojom se

nalazio lik (možda kip) Bogorodice s Djetetom, a pod njim posvetni natpis iz 1633. godine kojim se ponovno bilježila donacija kanonika Jaszkaya.⁴³ Ispred toga oltara, do zida svetišta, nalazila se nadgrobna ploča biskupa Luke od Segedina († 1510.), izrađena od crvenoga mramora. Opisan je biskupov lik odjeven u svećeničko ruho, s pastoralom u lijevoj ruci te u bronci izlivenim grbom – s grifonom koji gazi krunu – uz desnu nogu.⁴⁴ Iako fragmentarno očuvana, nadgrobna ploča biskupa Luke, pripisana dlijetu toskanskoga umjetnika Johanna Fiorentinusa,⁴⁵ ubraja se u najvažnije renesansne spomenike u umjetničkoj baštini kontinentalne Hrvatske.⁴⁶

Spomenute nadgrobne ploče Pavao Ritter Vitezović više nije mogao zateći na njihovim mjestima. Bile su uklonjene (i dijelom uništene) prilikom obnove i novoga popločenja prezbitarija koje je oko 1700. godine proveo agilni kanonik kustos Ivan Znika.⁴⁷ Umjesto (drvenih) Jaszkayevih oltara, Vitezović pak – desno i lijevo od glavnoga oltara, izvan luka svetišta (*extra peristilos*) – zatječe nedavno postavljene (*positae sunt non pridem*) oltare Posljednje večere ili Tijela Kristova i sv. Luke, oba izrađena od uglačanoga mramora, mozaičkim radom (*opere mosaico*). Izvješćuje i da je potonji podignut sredstvima Tome Augustića, nekoć naslovnoga biskupa šibenskoga,⁴⁸ a prvi novcem Ivana Znika, kustosa ove crkve i također naslovnoga šibenskoga biskupa.⁴⁹

Toma Kovačević preciznije navodi godinu podizanja obaju oltara – 1703. – te da je Znika, za života, prvi oltar isplatio svotom od 1400 rajnskih florena, dok je za drugi isto toliko bilo isplaćeno iz ostavine kanonika Augustića. Pisac skrupulozno prenosi naslove i časti obojice donatora (zabilježene i na posvetnim natpisima na predelama samih oltara): uz ime Ivana Znika one naslovnoga biskupa šibenskoga, opata Presvetoga Trojstva od Petrovaradina, te zagrebačkoga kanonika i kustosa, a saznajemo da je Toma Augustić – uz titulu naslovnoga biskupa šibenskoga – nosio i one opata *Benedictionis Dei*, komarničkoga arhiđakona i zagrebačkoga kanonika.⁵⁰ Više od pola stoljeća

37 Riječ *acinaces* Ivan Belostenec tumači kao „*Persicus gladius*“, tj. „*Mèch Persianszki, ili Turszki. Kordecz.*“, BELOSTENEC, 1740, 19.

38 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 20; TKALČIĆ, 1885, 57; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 328 (br. 1134). Ploča nije sačuvana. Vjerojatno je uklonjena početkom 18. stoljeća (1703.), kad je kanonik Ivan Znika dao nanovo popločiti prezbitarij. Usp. ŽVORC, 2023, 65–66, 258 (kat. 35; i navedena literatura).

39 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 20.

40 Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 55.

41 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 22; TKALČIĆ, 1885, 55; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 326 (br. 1124). Ploča nije sačuvana. Vjerojatno je uklonjena početkom 18. stoljeća (1703.), kad je kanonik Ivan Znika dao nanovo popločiti prezbitarij. Usp. ŽVORC, 2023, 39, 256 (kat. 32; i navedena literatura).

42 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 22; TKALČIĆ, 1885, 55; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 329 (br. 1135).

43 Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 56. Kao godinu podizanja oltara autor navodi 1632.

44 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 23; TKALČIĆ, 1885, 56; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 327 (br. 1129).

45 Usp. PELC, 2006, 67–71.

46 Ploča je uklonjena početkom 18. stoljeća (1703.), kad je kanonik Ivan Znika dao nanovo popločiti prezbitarij, no četiri njezina ulomka pronađena su ispod popločenja tijekom obnove katedrale nakon potresa 1880. godine; danas su pohranjena u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu (kat. br. 6732). Nakon potresa koji je Zagreb zadesio 22. ožujka 2020., u podu katedrale pronađena su još četiri ulomka te nadgrobne ploče. Usp. PELC, 2021, 43–52. Usp. također: ŽVORC, 2023, 34–39, 257 (kat. 34; i navedena literatura).

47 Usp. ŠOUREK, 2016a, 167–181 (i navedena literatura).

48 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 22; TKALČIĆ, 1885, 57.

49 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 21–22; TKALČIĆ, 1885, 55–56.

50 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 50; KOŽUL, 2006, 112–113.

nakon njihova nastanka, oltarima Posljednje večere i sv. Luke divio se Baltazar Adam Krčelić, navodeći da su izrađeni od elegantnoga i najboljega (*eleganti optimoque*) bijeloga mramora.

Mramorni oltari Posljednje večere i sv. Luke i danas se nalaze u katedrali. Isprva su – početkom 19. stoljeća – bili premješteni ispred stupaca između središnje apside i bočnih apsida,⁵¹ a zatim – nakon potresa 1880. godine – uza zidove na kraju sjevernoga, odnosno južnoga broda. Njihova kiparska oprema (čiji su dijelovi danas pohranjeni u Muzeju grada Zagreba, Muzeju za umjetnost i obrt i Dijecezanskom muzeju Zagrebačke nadbiskupije)⁵² pripisana je venecijanskom umjetniku Paolu Callalu.⁵³

Važnu ulogu u podizanju tih oltara imao je već spomenuti kanonik i katedralni kustos Ivan Znika. Isti je naručitelj zaslužan i za podizanje mramorne propovjedaonice i danas smještene uza drugi stup na sjevernoj strani glavnoga broda crkve. Izradio ju je ljubljanski klesar Mihael Cussa,⁵⁴ dok se njezina kiparska oprema (prije svega mramorni kip anđela atlanta u podnožju) također povezuje s venecijanskim kiparom Paolom Callalom.⁵⁵ Navodeći da je propovjedaonica nedavno podignuta sredstvima kanonika kustosa Znika, Vitezović ističe kako je najvrsnije izrađena od raznobojnoga mramora i ukrašena figurama (*speciosissimam, ex marmore diversorum colorum, & figuris elaboratam*). Ubrzo nakon Vitezovića (1715.) ta je propovjedaonica zadivila i engleskoga putnika Simona Clementa koji, opisujući zagrebačku katedralu kao staru i prilično prostranu gotičku građevinu, navodi: „Ona ima više kapela, koje su ukrašene rezbarijom i skulpturom. Ali propovjedaonica nadmašuje sve, što sam dosad te vrste vidio. Nju drži veliki anđeo od čistoga bijeloga mramora. U naokolo su različite male figure svetaca iste bjeline, metnute u mramor različite boje, koji je ukrašen mramornim umetcima različite živahne boje i mnogim malim prekrasnim stupovima od istog kamena. Sve izgleda da je sagrađeno od najboljih majstora. Tako isto ima više mramornih radova iste vrste na glavnom oltaru.”⁵⁶ Uza stup glavnoga broda – između oltara sv. Katarine i sv. Emerika – mramornu propovjedaonicu spominje i Baltazar Adam Krčelić (sl. 6).

6. Zagreb, katedrala, Paolo Callalo, Anđeo atlant, skulptura propovjedaonice, 1696. (snimka: D. Šourek)
Zagreb, Cathedral, Paolo Callalo, Angel-Atlas, pulpit sculpture, 1696 (D. Šourek)

Vrijedi spomenuti da je još Rafael Levaković zabilježio i postojanje starije propovjedaonice, koju je kasnije zamenila ona majstora Mihaela Cusse. Njegovu spomenutom opisu katedrale prethodi naime zasebni kraći opis (sačuvan također u prijepisu kanonika Tome Kovačevića), usredotočen na povijest gradnje i arhitekturu crkve. Zaključen je spomenom četiriju kipova postavljenih na stupcima između glavnoga broda i bočnih brodova: na desnoj strani sv. Nikole i sv. Bartolomeja, a na lijevoj sv. Jeronima i sv. Jakova. Pod potonjim kipom zatekao je pak propovjedaonicu, vješto izrađenu (*affabre elaborata*) od klesanoga kamena, s koje se puku naviještala riječ Božja.⁵⁷ Monumentalnim drvenim skulpturama, postavljenima na konzolama

51 Usp. ŠOUREK, 2024.

52 O oltarima Posljednje večere i sv. Luke, vidjeti: ŠOUREK, 2005, 372–475 (i navedena literatura).

53 Usp. KLEMENČIĆ, 2000, 203–207.

54 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 42–44; WEISS, 1860, 35; TKALČIĆ, 1885, 101; IVANDIJA, 1965, 313–341.

55 Usp. GUERRIERO, 1997, 83 (bilj. 97); KLEMENČIĆ, 2000, 201–207. Drugačiji atributivni prijedlog za skulpturu anđela atlanta (Giacomo Piazzetta) donosi: MARKOVIĆ, 2006, 99–105. Vidjeti također: MARKOVIĆ, 2000, 191–196.

56 ŠIŠIĆ, 1926. Vidjeti također: SZABO, 1941, 75; IVANDIJA, 1965, 313.

57 „[...] Ulterius progrediendo per mediam navem, ad pedes geometricos [...] occurrunt duae columnae consimiles, sed tamen bases aliquantulum altiores habentes, quemadmodum & coeterae sequentes, dextera S. Nicola episcopi, & confessori, sinistra verò S. Hieronymi praesbyteri, & ecclesiae doctoris imaginem sive statuum habet. Sequuntur aequali intercolumnio aliae duae, ad dextram stat statua S. Bartholomaei apostoli, ad laevam S. Jacobi similiter apostoli, sub qua est cathedra ex lapide secto affabre elaborata ad annunciandum populo verbum Dei.“ Arhiv HAZU, IV c 15, *Historiola Episcopatus, & Dioecesis Ecclesiae Zagrabienensis. Authore Fr. Raphaële Levakovich Franciscano huius Ecclesiae olim Canonico, & Archidiacono Cathedralis*, poglavlje: *De structura, & Qualitate Ecclesiae Zagrabienensis*, f. 2r–3v (3v).

pod raskošnim kamenim baldahinima, svakako treba pribrojiti i one svetih Petra i Pavla (koje Levaković začudo prešućuje). Sve su se, naime, u crkvi nalazile još potkraj 18. stoljeća, kad ih je u tekstu svoje vizitacije spomenuo biskup Maksimilijan Vrhovac (kip sv. Nikole prepoznao je, međutim, kao *Sv. Augustina*).⁵⁸ Kip sv. Jakova zacijelo je uklonjen ubrzo potom, pri postavljanju baldahina propovjedaonice (1801.) koji je u gipsu izveo majstor Martin Gigl,⁵⁹ dok je preostalih pet skulptura u katedrali dočekalo potres 1880. godine. Do nas su stigle tek one svetih Petra i Pavla, naknadno zatečene u Sisku i prenesene u zagrebački Dijecezanski muzej (1952.). Anđela Horvat (1957.) u njima je prepoznala posljednje ostatke vrijednoga ansambla, povežavši ih s južnonjemačkim kiparskim krugom kraja 15. stoljeća (1480. – 1490.).⁶⁰ Moguće je pretpostaviti da je iz istoga, ili nešto kasnijega razdoblja (tj. posljednjega desetljeća pontifikata biskupa Osvalda ili iz vremena biskupa Luke) potjecala i kamena propovjedaonica koju je u katedrali oko 1640. godine zatekao Rafael Levaković.

Kako je već istaknuto, dijelovi bočnih brodova sa svojim apsidama, od ostatka crkve (kao i prezbitarij) odijeljeni korskom pregradom, sve do kraja 19. stoljeća funkcionirali su kao zasebne kapele. U onoj sjevernoj, posvećenoj sv. Ladislavu kralju, Rafael Levaković opisuje raskošan (*sumptuosum*) oltar posvećen tom svetcu, urešen izvrsnim (*egregii*) slikama i zlatom te postavljen nad menzom od crvenoga mramora. U njegovu su podnožju bili vidljivi likovi Blažene Djevice, Spasitelja i sv. Ivana evanđelista, a iznad – u središtu – lik Uznesene Djevice okružen tisućama anđela (*angelorum millibus circumseptae*) kojoj se zdesna nalazio sv. Ladislav, a slijeva sv. Emerik. Levaković nastavlja s opisom slika na pločama (krilima) oltara: na onoj zdesna, koja je zatvarala oltar sa strane Evanđelja, bilježi prikaz sv. Ladislava kako se, s krunom na glavi, odmara u sestrinu krilu. Na istoj je ploči kralj bio prikazan i kako, uzjahavši konja, progoni neprijatelja koji mu je bio oteo sestru. Na gornjoj ploči (zacijelo na istoj strani) opisuje ga kako, jašući i držeći štit označen križem i sjekiru uzdignutu na udarac, susreće neprijatelja (ovdje nazvanog Tatarinom) s ugrabljenom sestrom. Na gornjoj ploči na suprotnoj strani (strani Poslanice) bila je prikazana njihova borba – s prizorom sestre kako *Tatarinovu* nogu ranjava kraljevom sjekirom – a na onoj donjoj, Ladislavov trijumf. Na vanjskoj strani iste ploče bio je prikaz Raspetoga Krista između Bogorodice

i sv. Ivana apostola, a u gornjem dijelu dovođenje Krista pred Pilata. U donjem dijelu suprotne ploče Levaković prepoznaje prizor nošenja križa, a u gornjem (Kristova) uhićenja. Bočno pak nabraja sljedeće scene: Molitva u vrtu; Krunjenje (trnovom krunom); Bičevanje i Uskrsnuće, dok je u vrhu oltara bilo prikazano Preobraženje. Iako ih pisac ne navodi kronološkim (tj. ikonografskim) redom, iz njegova je opisa razmjerno lako rekonstruirati raspored prizora dvaju ciklusa prikazanih na oltarnim krilima. Na šest polja *zatvorenoga* oltara nizale su se – odozgo prema dolje i slijeva nadesno – uobičajene sekvence Kristove muke: *Kristova molitva u vrtu*; *Uhićenje Krista*; *Krist pred Pilatom*; *Bičevanje Krista* (prvi red) te *Krunjenje trnovom krunom*; *Nošenje križa*; *Raspeće*; *Uskrsnuće* (drugi red). Na otvorenim krilima, sa strana – vjerojatno kiparskoga – prikaza Bogorodice sa sv. Ladislavom i sv. Emerikom, na četiri su slikana polja bile pak prikazane scene iz Ladislavova svetačkog životopisa. Od 14. stoljeća uvrštene i u rukopise *Cronica Hungarorum*, one tematiziraju događaje nakon pobjede nad Kumanima kod Kerlésa 1068. godine, tj. Ladislavovu borbu s kumanskim ratnikom i spašavanje otete mađarske djevojke (Levaković je opetovano naziva kraljevom sestrom).⁶¹ Specifični događaj u kojem djevojka pomaže Ladislavu, ranjavajući neprijateljevu nogu (stopalo) kraljevom bojnom sjekirom, zabilježio je pak u 14. stoljeću njemački pisac i kroničar Henrik Mügelin na latinskom (1352.) i njemačkom (1360.) jeziku.⁶² Ta je zgoda likovno bila prikazana još oko 1330. godine, u iluminacijama tzv. *Ugarskoga anžuvinskog legendarija*,⁶³ koje uključuju i prizor Ladislava kako se poslije borbe odmara u djevojčinu krilu, a sličan slijed događaja čest je i na ciklusima zidnih slika koje tijekom 14. i 15. stoljeća nastaju diljem Hrvatsko-Ugarskoga Kraljevstva.⁶⁴ U ponešto sažetom obliku prikazan je pak na drvoreznom frontispiciju djela *Cronica Hungarorum*, tiskanoga u Augsburgu 1488. godine.⁶⁵ Scene na otvorenim krilima zagrebačkoga oltara sv. Ladislava koje opisuje Rafael Levaković valjalo bi stoga čitati sljedećim redom: *Sv. Ladislav na konju susreće neprijatelja* (gore lijevo); *Sv. Ladislav u borbi s neprijateljem / Ladislavova sestra sjekirom ranjava neprijatelja* (gore desno); *Sv. Ladislav progoni*

58 HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 30.

59 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 43. Usp. također: BARIČEVIĆ, 1973; BARIČEVIĆ, 2008, 407.

60 Usp. HORVAT, 1956. Vidjeti također: BARIČEVIĆ, 1987 [1983], 57 (kat. 18S); VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA, 1994, 169 (kat. 43).

61 Usp. KLANICZAY, 2002, 176–177 (latinski prijevod opisa sukoba s kumanskim ratnikom, 190–191). Vidjeti također: GERICS, 1973, 273–303; SZOVÁK, 1993, 241–264.

62 Usp. KLANICZAY, 2002, 191. Prijepis njemačkoga teksta donosi: TRUNTE, 2006, 328.

63 O *Ugarskome anžuvinskom legendariju* vidjeti npr.: MAROSI, 1987/1988, 219; KLANICZAY, 2002, 150–152; SZAKÁCS, 2006, 149–176.

64 O *srednjovjekovnim ciklusima fresaka* vidjeti npr.: MAROSI, 1987/1988, 219–230; GERÁT, 2013, 293–307; LÁNGI, 2011/2012 [2013], 191–208, s ilustracijama; JÉKELY, 2014, 95–107. O primjerima na području povijesne Zagrebačke biskupije (Turnišće, Novo Mjesto Zelinsko, Velika) vidjeti: RATKOVČIĆ, 2014, 48, 50–51, 183–186, 226, 227; CEPETIĆ ROGIĆ, 2019, 173–195 (i navedena literatura).

65 Usp. MAROSI, 1987/1988, 223.

*neprijatelja / Sv. Ladislav se odmara u sestrinu krilu (dolje lijevo); Trijumf sv. Ladislava (dolje desno).*⁶⁶

Prvi oltar sv. Ladislava, u dnu sjeverne apside zagrebačke katedrale, posvetio je još biskup Timotej, 1275. godine, a onaj je drugi (s menzom od crvenoga mramora) na istom mjestu postavljen troškom biskupa Osvalda Thuza (oko 1496.).⁶⁷ Čini se da su slike toga oltara – koje tako detaljno opisuje Levaković – nastale nešto kasnije. Ivan Krstitelj Tkalcić (1885.) prenosi naime podatak da je 1506. godine (oko blagdana Obraćenja sv. Pavla apostola) biskup Luka od Segedina dopustio da se iz sredstava pokojnoga biskupa Osvalda slikaru Albertu isplate 22 florena za njegov rad na slikama sv. Ladislava: „Circa festum conversationis s. Pauli apostoli 1506. Rss d. Lucas episc. remisit flor. 22. qui de pecuniis condam d. Osvaldi per Andream Kemlek fuerunt dati Alberto pictori in sortem laboris tabulae s. Ladislai.”⁶⁸ Tkalcić smatra da se pritom radilo samo o jednoj slici (na dasci),⁶⁹ no Levakovićev opis jasno upućuje na to da ih je – na krilima oltara – bilo čak dvanaest. Čini se da je pogriješna i Tkalcićeva tvrdnja da je taj oltar stradao u požaru 1624. godine, jer ga Levaković tada ne bi zatekao u crkvi oko 1640. Sigurno je pak da je pedesetak godina poslije (1688. – 1690.) bio zamijenjen novim drvenim oltarom, djelom kipara Ivana Komersteinera, a starijim slikama zameo se svaki trag. Vrijedno je prisjetiti se kako je novi, Komersteinerov oltar, iako nastao na izmaku 17. stoljeća, slijedio osnovnu shemu krilnoga retabla svojega prethodnika. Potonji je oltar bio uklonjen iz crkve nakon potresa 1880. godine, a fragmenti njegova nastavka i kiparske opreme danas su pohranjeni u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt.⁷⁰ Na njegovim krilima nizale su se scene iz legende o sv. Ladislavu kralju (ovaj put bez pasionskoga ciklusa na vanjskim stranama) te se od izvornih dvanaest do danas sačuvalo deset slika (oko 1690.), pripisanih ljubljanskom slikaru Johannesu Eisenhartu.⁷¹ Na njima, međutim, ne zatječemo priču o spašavanju ugarske djevojke (u Levakovićevoj interpretaciji, Ladislavove sestre), nego druge epizode iz njegova svetačkog života, upotpunjene ikonografskim rješenjima povezanim s mjesnim (zagrebačkim) predajama. Potpuno je pak bila ponovljena ikonografska shema središnje niše, sa sačuvanim skulpturama Bogorodice s Djetetom, sv. Ladislavom

i sv. Emerikom, dok se u gornjemu dijelu novoga oltara također nalazila skulpturalna grupa Preobraženja.

Svoj opsežni opis oltara sv. Ladislava Levaković završava spomenom dvaju prozora koji se nalaze iza njega i jednaki su onima u svetištu te nastavlja da ispred njegove stuba vodi prolaz od sakristije do glavnoga oltara i drugih dijelova srednjega i južnoga broda. Na strani Evanđelja (sjeverno) opisuje pak spomenik Elizabete († 1200.), kćeri zagrebačkoga župana Valentina, s njezinim likom prikazanim u drevnoj odjeći (*ostendens habitum antiquum*) te prenosi pripadajući natpis.⁷² Nad tim je spomenikom bio smješten kip sv. Ladislava u zlatnom oklopu i s drugim oružjem koje je – kako navodi pisac – blistalo zlatom. U lijevoj je ruci držao mač i štit, a u desnoj sjekiru.⁷³ U blizini se, lijevo od vrata sakristije, nalazila posuda s posvećenom vodom. Od tih se vrata, sve do stupa na suprotnoj (južnoj) strani kapele, protezala stuba iza koje su – s objiju strana i u jednakom broju – bila 24 korska sjedala. Njih su pak *zatvarala* dva oltara: na sjevernoj strani onaj posvećen Svima svetima,⁷⁴ a na južnoj sv. Pavlu.⁷⁵ Na stražnjoj strani prvoga nalazio se grb biskupa Luke s kratkim posvetnim natpisom i godinom 1507., a na poledini drugoga natpis kojim je zabilježena godina smrti njegova prethodnika, biskupa Osvalda: 1499.⁷⁶ Po sredini sjedala na strani sakristije Levaković opisuje prostor do kojega se uspinjalo dvjema stubama te brončanu škrinju sličnu ormaru (*atque instar armarii erecta habetur capsula aerea*) s posvetnim natpisom kanonika Ivana iz Moravča koji je taj kor (tj. korska sjedala) dao izraditi vlastitim sredstvima, u doba kralja Vladislava i biskupa Luke, 1507. godine. Na suprotnoj strani (zacijselo na južnom nizu korskih sjedala) čitao se pak natpis kojim je bilježeno autorstvo firentinskoga majstora Ivana Nicze

66 Usp. ŠOUREK, 2017, 51–52.

67 Usp. TKALČIĆ, 1885, 61. Prema drugim podatcima, oltar je bio podignut 1497. godine, kad je kanonik kustos Ivan Jalžić iz Ivičanića za tu svrhu primio četiri florena. Usp. TKALČIĆ, 1905, 296 (28. X. 1497.); RAZUM, 1995, 140.

68 HR-NAZG, ACA, fasc. 101, nr. 11, prema: TKALČIĆ, 1885, 61 (bilj. 1).

69 Usp. TKALČIĆ, 1885, 61.

70 O oltaru sv. Ladislava, njegovoj sudbini i očuvanim skulpturama, vidjeti: TARBUK, 2016, 58–67 (i navedena literatura).

71 Usp. REPANIĆ-BRAUN, 1994, 346; CVETNIĆ, 2000, 83–108.

72 Ivan Kukuljević Sakcinski spominje tu nadgrobnu ploču koja u njegovo doba više nije postojala te prenosi njezin natpis, navodeći u pratećoj bilješki: „Franc. Raph. Levaković de Fundatione Ecclesiae et Episcopatus Zagrabienensis Historia MSC.“ KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 24. Usp. također: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 323 (br. 1113). Ivan Krstitelj Tkalcić – očito temeljem slobodne interpretacije Levakovićeve opisa – navodi da je pokojnica bila prikazana, tj. isklesana „u narodnom hrvatskom odijelu“. Levakovićev pak tekst izravno spominje, izražavajući sumnju u njegovo čitanje godine Elizabetine smrti, jer je kapela sv. Ladislava bila podignuta tek 1275. godine. Usp. TKALČIĆ, 1885, 62. Usp. također: PELC, 2010, 66; ŽVORC, 2023, 43–46.

73 KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 24; Ivan Krstitelj Tkalcić navodi da je sv. Ladislav, stojeći pod baldahinom, u ljevici držao „utemeljiteljnu povelju biskupije zagrebačke uz ove riječi: ‘Fundationales ecclesiae zagrabienensis.’ Anno MLXXXVIII.“ te upozorava na nesklad sa stvarnom godinom utemeljenja (1093.). Izvještava i o burnoj sudbini toga svakako zanimljiva kipa i njegovu nestanku potkraj 19. stoljeća: „Ovaj drveni kip sv. Ladislava stavljen po prilici u XVII. vieku, bio je na tom mjestu sve do god. 1832., a tada je prenesen na kaptolsko imanje Gradec, odakle ga opet g. 1841. donesoše i ovamo smjestiše. Prigodom obnove crkve opet je odstranjen.“ TKALČIĆ, 1885, 63. Usp. također: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 326 (br. 1125).

74 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 24; TKALČIĆ, 1885, 65–66.

75 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 24; TKALČIĆ, 1885, 67–68.

76 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 326 (br. 1124, 1127).

i godina 1507. („Opus magistri Ioannis Niczae Florentini 1507“).⁷⁷ Smatra se da bi ostacima tih sjedala mogle pripadati dvije klupe (s po tri sjedala) koje se i danas nalaze u katedrali (uz oltar sv. Luke u južnom brodu), kao i jedna, znatnije prerađena, izložena u Muzeju grada Zagreba.⁷⁸ U središtu kapele sv. Ladislava, ispred spomenute stube, Levaković zatječe mramornu nadgrobnu ploču s natpisom kanonika Andrije Ivanića († 1510.), bilježeći nadnevak njegove smrti i zvučnu titulu oca domovine (*patriae pater*), a nešto niže i spomenik dubičkoga arhidakona Ivana († 1383.).⁷⁹ U blizini oltara sv. Pavla opisuje pak nadgrobni spomenik od crvenoga mramora s epitafom goričkoga arhidakona Ivana od Moravča i njegova brata, kalničkoga arhidakona Blaža († 1495.).⁸⁰ Taj će spomenik poslije biti uklonjen, a njegov fragment – s očuvanim donjim dijelom prikaza pokojnika u svećeničkom ruhu, grbom i dijelom natpisa – ponovno iskorišten 1673. godine, kad je na njegovoj poledini isklesan posvetni natpis kanonika Ljudevita Vukoslavića koji je komemorirao izgradnju i popravak nekadašnjega glavnog portala katedrale (tzv. Vinkovićev portal; 1640. – 1643.).⁸¹ Potonji natpis, s vidljivim dijelom starijega spomenika na poledini, danas je pohranjen u Muzeju grada Zagreba.⁸² U blizini oltara Svih svetih nalazila se pak mramorna nadgrobna ploča kanonika lektora Petra de Myzoline (Mizolija; † 1498.), oko čijega se oboda čitao natpis kojim je zabilježena njegova iznenadna smrt na blagdan sv. Stjepana kralja u vrijeme večernje, sred trga u (Varaždinskim) Toplicama.⁸³

Kasniji se pisci ne upuštaju u tako detaljan opis kapele sv. Ladislava. U poglavlju posvećenom oltarima Pavao Ritter Vitezović navodi tek da su tu smještene tri nova oltara koja su zamijenila stare: bilježi da je prvi i najveći među njima – u spomen na sv. Ladislava kralja, apostola Slavonije⁸⁴ – dao podići Ivan Babić, nekoć lektor i naslovni skradinski biskup; drugi, pod nazivom Obraćenja sv. Pavla apostola, čazmanski prepozit i naslovni krbavski biskup Stjepan Dojčić, dok je mjesto za ime donatora trećega oltara,

posvećenoga Svima svetima, ostavio praznim. Ne osvrće se detaljnije ni na klupe, nego tek općenito navodi da se u oba bočna broda (tj. u obje kapele na njihovim krajevima) nalaze korska sjedala koja su gotovo jednako umjetnički izrađena kao i ona u svetištu, uglavnom sredstvima biskupa Osvalda i Luke. Na donatore i okolnosti narudžbi podrobnije se – kao i inače – osvrće Toma Kovačević: bilježi da je oltar sv. Ladislava, 1690. godine, dao načiniti Ivan Babić, naslovni biskup skradinski, opat Blažene Djevice u Kutjevu (*de Gotto*), te zagrebački kanonik lektor, plativši stolaru 650, a slikaru 1000 rajnskih florena. Izvješćuje i da je oltar Svih svetih bio podignut 1694. godine sredstvima kanonika Stjepana Dojčića, čijim titulama pridaje i onu opata Sv. Helene od Podborja.⁸⁵ Kao godinu podizanja oltara sv. Pavla apostola navodi pak 1646., a kao njegova donatora, zagrebačkoga kanonika i bekušinskoga arhidakona Andriju Županića.⁸⁶ Baltazar Adam Krčelić tek kratko spominje oltar sv. Ladislava, korske klupe, oltare sv. Pavla apostola i Svih svetih, kao i klupe koje se nalaze pred njima (a vidljive su na Klobučarićeveu tlocrtu iz 1792. godine). Spominje i vrata sa željeznom rešetkom (koja su kapelu povezivala s ostatkom sjevernoga broda) te zajedničke (*communes*) kanoničke grobnice u kapeli.

Oltare sv. Pavla apostola i Svih svetih koje je u kapeli sv. Ladislava bio zatekao Krčelić, na samom će početku 19. stoljeća (1801.) zamijeniti novi, izrađeni od mramora.⁸⁷ Uklonjeni su iz katedrale nakon potresa 1880. godine te poklonjeni zagrebačkoj župnoj crkvi sv. Petra (u Vlaškoj ulici),⁸⁸ gdje se s novim titularima nalaze i danas.⁸⁹ Njihovu jednostavnu, klasicističku strukturu moguće je povezati s furlanskim arhitektom Andreom Meninijem, tada zaposlenim na uređenju katedrale.⁹⁰

Za sakristiju katedrale Levaković navodi da je zatvorena željeznim vratima, nadsvođena i urešena divnim i drevnim (*mirae pervetustaeque*) svetačkim likovima: nad samim vratima koja vode u crkvu likom sv. Jeronima, a ispod njega svetih Stjepana, Ladislava i Emerika. Pod drugim lukom na istome zidu prepoznaje likove svetih Dominika i sv. Franje sa stigmama, dok praznim ostavlja mjesta za imena središnjega lika u donjem, kao i onoga u gornjem

77 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 25 (kao izvor navodi: „Franjo Levaković MSC“); TKALČIĆ, 1885, 65; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 326 (br. 1126).

78 Usp. BACH, 1943, 240–343; DOBRONIĆ, 1994, 50–53; TARBUK, 1994, 433 (s prijedlogom datacije u kraj 17. ili početak 18. stoljeća). Vidjeti: PREMERL, 2025.

79 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 25; TKALČIĆ, 1885, 65; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 324 (br. 1116), 237 (br. 1128).

80 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 25; TKALČIĆ, 1885, 67; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 325 (br. 1120).

81 Usp. IVANČAN, SZABO, 1929, 105–107.

82 Zagreb, Muzej grada Zagreba, kat. br. 33. Usp. ŽVORC, 2023, 33–34, 257 (kat. 33; i navedena literatura).

83 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 25; TKALČIĆ, 1885, 66; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 325 (br. 1121).

84 Vitezović naziva sv. Ladislava apostolom Slavonije i u svojoj knjizi *Natales divo Ladislavo*, nudeći 19 dokaza (teza) o njegovu hrvatskom podrijetlu. Usp. RITTER VITEZOVIĆ, 1704. O djelu vidjeti: BLAŽEVIĆ, 2014.

85 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 51; KOŽUL, 2006, 113.

86 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 50; KOŽUL, 2006, 113. Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 67.

87 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 25–26; TKALČIĆ, 1885, 65–67.

88 Usp. DOČKAL, 1940, 15 (oltari su u crkvu preneseni u lipnju 1882.).

89 Usp. ZAJEC, 2016, 206–207 (i navedena literatura). Usp. također: KOŠČAK, 2023, 62, 69.

90 Usp. ŠOUREK, 2024.

7. Križevci, kapela Svetog Križa, Francesco Robba, oltar Svetog Križa iz zagrebačke katedrale, 1756. (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2019.)
Križevci, Chapel of the Holy Cross, Francesco Robba, the altar of the Holy Cross from the Zagreb cathedral, 1756 (HRZ Archive, G. Tomljenović, 2019)

8. Zagreb, MUO, Ivan Komersteiner, Sv. Ladislav, skulptura s nekadašnjega oltara sv. Ladislava iz zagrebačke katedrale, 1688. – 1690. (snimka: D. Šourek)
Zagreb, MUO, Ivan Komersteiner, St Ladislaus, sculpture from the former altar of St Ladislaus of the Zagreb Cathedral, 1688–1690 (D. Šourek)

dijelu freske. Spominje i druge likove koje nije imenovao, tj. – kako sam navodi – opisao. Riječ je o vrijednim freskama datiranim u treću četvrtinu 13. stoljeća, nastalima neposredno nakon početka gradnje današnje katedrale. Opisana kompozicija na zidu iznad nekadašnjih vrata uništena je u obnovi crkve nakon potresa 1880. godine, dok je identitet dvaju neimenovanih likova na drugoj fresci ostao nesigurnim i u djelima kasnijih pisaca.⁹¹ Osvrnuvši se na zidne slike, Levaković nastavlja da se na zapadnoj strani sakristije, iza željeznih vrata, nalazi spremište crkvenih stvari i kaptolski arhiv, dok se na sjevernoj strani otvaraju malena vrata „excurrentium commoditati aptata“ u blizini kojih se zavojitim stubištem uspinje iznad svoda. Sakristija je imala vlastiti oltar (svetište) i u njemu relikvije svetaca.

I Pavao Ritter Vitezović spominje dvije prostorije, tj. dvostruku sakristiju, pri čemu je ona prednja (vanjska) bila

veća od unutarnje, jer ju je biskup Martin Borković (1687. – 1691.) dao produžiti. Ističe da se sakristija nastavlja na sjevernu stranu crkve, na mjestu na kojemu se nekoć nalazila starija crkvena građevina: *ubi primam monasterium episcopalis ecclesiam fuisse*. Piše da je u vanjskoj sakristiji Borković dao podići i oltar posvećen sv. Petru apostolu, tj. – kako navodi Toma Kovačević – apostolskom prvaku (*Princeps Apostolorum*).⁹² Mjesto za upis oltara u unutarnjoj sakristiji Vitezović je ostavio praznim, a Kovačević tu, kao posljednji od trideset jednoga žrtvenikā (koliko ih je ukupno bilo u katedrali), opisuje oltar koji nije služio samo slavljenju svetih misa, nego je bio prikladno uređen za čuvanje relikvija svetaca, a u čast Rođenja Kristova dao ga je podići grof Kristofor Erdődy, predsjednik požunske komore.⁹³ I Baltazar Adam Krčelić u vanjskoj sakristiji zatječe oltar svetih apostola Petra i Pavla, dok se u onoj unutarnjoj – uz spremište za dragocjenosti i relikvije – tada nalazio oltar posvećen sv. Luciji.

Ovdje spomenut oltar svetih Petra i Pavla bio je uklonjen u vrijeme biskupa Aleksandra Alagovića (1829. – 1837.), koji je dao porušiti Borkovićevu prigradnju sakristiju te dozidati novu. Pretpostavlja se da s tog oltara potječu drveni kipovi sv. Augustina (tj. bl. Augustina Kažotića) i sv. Kvirina, danas pohranjeni u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu, pripisani Ivanu Komersteineru.⁹⁴ Drugi oltar, koji se, služeći i kao moćnik, nalazio u unutarnjoj sakristiji (tj. riznici), grof Kristofor Erdődy dao je – prema natpisu koji prenosi Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.) – podići 1692. godine.⁹⁵ Dok Kovačević kao njegov titular navodi Rođenje Kristovo, a Krčelić sv. Luciju, Kukuljević Sakcinski naziva ga oltarom svetih Stjepana i Mirka (Emerika), prema slikama dvojice svetaca na vanjskim stranama drvenih vratnica. Te se vratnice, s čije su unutarnje strane prikazani sveti Kristofor i sv. Antun Padovanski, kao i dva slikana polja s prikazom Navještenja, i danas čuvaju u sakristiji zagrebačke katedrale,⁹⁶ dok je sam oltar/moćnik očito bio razvrgnut u drugoj polovici 19. stoljeća. Opisujući ga, Ivan Krstitelj Tkalcić (1892.) ispušta slike s prikazom Navještenja, ali navodi one s prikazom Rođenja Isusova i Poklonstva kraljeva (s njihove unutarnje strane).

Svoj opis katedrale Levaković zaključuje kapelom Blažene Djevice Marije: tu se, nad kamenom menzom, izdizao istoimeni oltar u čijem je središtu bio Marijin kip u liku

91 Usp. npr. DEANOVIĆ, 1988, 48–50; RATKOVČIĆ, 2020, 4–6 (i navedena literatura).

92 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 59; KOŽUL, 2006, 120.

93 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 59; KOŽUL, 2006, 120.

94 Usp. PAVIČIĆ, 2003, 35–36; TARBUK, 2016, 82–84.

95 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 48; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 341 (br. 1173).

96 Usp. MUNK, 1987 [1983], 60 (kat. 38S); REPANIĆ-BRAUN, 1994, 347, 362 (kat. 19, 20; i navedena literatura).

(Bezgrješnoga) Začeca (*instar Conceptionis*), s mjesecom pod nogama. Zdesna i slijeva bili su kipovi svetih djevica i mučenica Katarine i Doroteje. Na pločama (krilima) koje su zatvarale oltar nalazile su se pak izvrsne slike (*pictura excellens*) koje međutim, za razliku od onih na oltaru sv. Ladislava, nisu detaljnije opisane. Riječ je, svakako, o oltaru koji je 16. lipnja 1496. posvetio zagrebački kanonik te naslovni rosonski biskup Juraj od Topuskoga,⁹⁷ pa je zacijelo nalikovao na onaj koji je u isto vrijeme bio postavljen u kapeli sv. Ladislava. Na strani Evanđelja (sjeverno), Levaković bilježi nadgrobni spomenik bana Tome Erdődyja († 1624.), opisujući ga kao mramorni kip oklopnika (*statua marmorea loricata*) pred kojim je prikaz Raspeća, dok su mu nad glavom ispisane riječi „In Deo vici“. Tu su i njegov grb i epitaf (koji prenosi u cijelosti).⁹⁸ Na istome se mjestu u crkvi spomenik nalazi i danas.⁹⁹ Pokraj spomenika su stube kojima se uspinje na svod, a na strani Poslanice (južno) u zid je ugrađeno sedam sjedala od klesanoga kamena, kojima se koriste kanonici Čazmanskoga kaptola.¹⁰⁰ Slijede – raspoređene s obiju strana kapele – klupe s 24 sjedala koje je, sredstvima biskupa Petra Domitrovića, dao izraditi biskup Franjo Ergelski. Te klupe zatvaraju dva oltara. Zdesna je oltar svetih Kuzme i Damjana, na kojemu je slika Bogorodice s Kristom u krilu, sv. Jeronimom slijeva i sv. Ladislavom te grbom biskupa Ergelskoga na poledini.¹⁰¹ Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.) i Ivan Kristitelj Tkalcic (1885.) prenose podatak da je sredstva za dovršetak toga oltara oporučno ostavio još biskup Ivan Alben (1421. – 1433.).¹⁰² Levakovićev spomen grba biskupa Franje Ergelskoga mogao bi stoga upućivati na njegovu ulogu u postavljanju korskih klupa u kapeli sv. Ladislava (izrađenih sredstvima njegova prethodnika Petra Domitrovića),¹⁰³ a svakako je zanimljiv izneseni podatak o oltarnoj pali s prikazom Bogorodice u pratnji svetih Jeronima i Ladislava. Za sada je, naime, poznat tek jedan likovni prikaz toga svetačkoga para kao prepoznatljivih zaštitnikā Dalmacije (tj. Hrvatske) i Ugarske, u društvu Blažene Djevice, na kamenom reljefu iz trogirske katedrale pripisanom krugu Nikole Ivanova Firentinca i

datiranom u kraj 15. stoljeća,¹⁰⁴ pa spomen zagrebačkoga primjera svjedoči o prisutnosti toga ikonografskog amalgama i u starijoj baštini kontinentalne Hrvatske. Pred oltarom svetih Kuzme i Damjana Levaković bilježi grobnicu plemića Jurja Ivanića iz Zagreba, čiju godinu smrti nije mogao pročitati. U blizini se pak nalazila ploča s natpisom kanonika kantora Ivana Matkovića († 1610.), dok je u sredini, prema sjeveru – uz druge grobnice koje se detaljnije ne opisuju – bila ona kanonika kantora Nikole Jalkocija (Zalkochija; † 1631.).¹⁰⁵ Drugi, nasuprotni, oltar bio je posvećen sv. Gervaziju (u kasnijim opisima naziva se oltarom svetih Gervazija i Protazija), a u njegovu podnožju bila je kamena ploča s grbom zagrebačkoga kanonika i velikoga prepozita Mihaela Viteza, koji je – Levakovićevim riječima – 1499. godine tu dao izraditi oltarni stol (*tabula*; moglo bi se raditi i o slici na dasci, no vjerojatnije pisac misli na menzu, kao što je to sigurno slučaj u ranijem opisu oltara sv. Marije) i četiri klupe. Oltar sv. Gervazija bio je oslikan prizorima Spasiteljeve muke, s Raspećem u središtu, a pokraj njega se nalazio i nadgrobnik s epitafom kanonika Viteza († 1499.).¹⁰⁶

Pavao Ritter Vitezović u kapeli Blažene Djevice Marije zatječe novi oltar koji je započeo zagrebački stolar Matija Erlman, a dovršio ga – kao i njegov pandan u kapeli sv. Ladislava – Ivan Komersteiner (1686. – 1688.).¹⁰⁷ Kao i oltar sv. Ladislava (sl. 8), i onaj sv. Marije uklonjen je iz katedrale nakon potresa 1880. godine, a pet njegovih sačuvanih slika (s prizorima iz Marijina života) pripisuju se ljubljanskom slikaru Johannesu Eisenhartu.¹⁰⁸ Vitezović navodi da je oltar izrađen legatom kanonika Mihaela Bocaka, nekoć velikoga prepozita, a bilježi i, također novopodignuti, mramorni oltar svetih Kuzme i Damjana, no ostavlja praznim mjesto za ime njegova donatora. Osobito je važan Vitezovićev spomen trećega oltara u kapeli. Navodi da je posvećen svetim mučenicima Gervaziju i Protaziju te da je nedavno obnovljen, a izuzetno je plemenita i dragocjena (*perquam nobilis et pretiosa est*) njegova slika Krista Gospodina raspetoga među razbojnicima, koju je nekoć naslikao Albrecht Dürer. Na smionu Vitezoviću tvrdnju prvi je upozorio Artur Schneider (1944.),¹⁰⁹

97 Usp. TKALČIĆ, 1885, 69. Autoru, međutim, nije bio poznat izgled toga oltara, pa navodi: „Nećemo se prevariti reknemo li, da mu je oltarni stol (koj je i dan danas sačuvan) bio od kamena izklesan poput sarkophaga, a nad njim da je bila oveća na drvu naslikana i okvirena slika bl. d. Marije.“

98 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 31; TKALČIĆ, 1885, 72; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 331 (br. 1143).

99 Usp. ŽVORC, 2023, 77, 89–90, 118–123, 258–259 (kat. 37; i navedena literatura).

100 Za sjedala Čazmanskoga kaptola vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 72.

101 Iz opisa nije posve jasno je li se na poledini oltara nalazio grb donatora ili prikaz sv. Ladislava, no vjerojatnijim se čini ovo prvo.

102 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 32; TKALČIĆ, 1885, 73.

103 Usp. TKALČIĆ, 1885, 73.

104 Triptih je danas izložen u lapidariju crkve sv. Ivana u Trogiru. Usp. MARINKOVIĆ, 2008, 174–175 (bilj. 1); BUŽANČIĆ, 2010, 35–48; CEPETIĆ, 2013, 315; IVIĆ, 2021, 231, 233. Usp. također: ŠOUREK, 2021, 122.

105 Osvrćući se na grobnice Jurja Ivanića te kanonikā Nikole Jalkocija i Ivana Matkovića – koje su već prije bile uklonjene iz crkve – Ivan Kristitelj Tkalcic kao izvor izrijekom navodi djelo Rafaela Levakovića. Usp. TKALČIĆ, 1885, 75. Vidjeti i: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 33; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 330 (br. 1140).

106 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 34; TKALČIĆ, 1885, 74, 75; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 325 (br. 1123).

107 O oltaru, njegovoj sudbini i očuvanim skulpturama, vidjeti: TARBUK, 2016, 51–58 (i navedena literatura).

108 Usp. REPANIĆ-BRAUN, 1994, 346; CVETNIĆ, 2000, 83–108.

109 SCHNEIDER, 1944, 625–634.

9. Križevci, kapela Svetog Križa, Francesco Robba, *Abraham žrtvuje Izaka*, detalj s oltara Svetog Križa, 1756. (arhiva HRZ-a, snimka: G. Tomljenović, 2019.)

Križevci, Chapel of the Holy Cross, Francesco Robba, *Abraham sacrificing Isaac*, detail from the altar of the Holy Cross, 1756 (HRZ Archive, G. Tomljenović, 2019)

dok će Željko Jiroušek (1971./1972.) Dürerovo autorstvo nastojati potvrditi opsežnom komparativnom analizom i temeljitom rekonstrukcijom naručiteljskoga konteksta.¹¹⁰

Toma Kovačević, kao ni drugi pisci, ne ponavlja Vitezovićev navod, no – ponovno – donosi detaljne podatke o donatorima i godinama podizanja oltara koje je zatekao u kapeli sv. Marije.¹¹¹ Izvješćuje da su oltar Blažene Djevice sredstvima kanonika Mihaela Bocaka, velikoga prepozita, opata Sv. Margarete od Bele i upravitelja Vrane, 1688. godine podigli njegovi izvršitelji, isplativši 2547 rajnskih florena. Za oltar svetih Kuzme i Damjana – izrađen od crnoga mramora – piše pak da je dovršen sredstvima Matije Slovenčića, kaločkoga prepozita te zagrebačkoga kanonika lektora, 1673. godine.¹¹² Taj oltar, kojem se nakon potresa 1880. godine, nažalost, zameo svaki trag,¹¹³ bio je dakle prvi u nizu baroknih mramornih oltara koji će u sljedećem, 18. stoljeću gotovo posve ispuniti zagrebačku katedralu. Saznajemo i da je oltar svetih Gervazija i Protazija – čiju je nedavnu obnovu Vitezović tek kratko spomenuo – već satrt starošću (*vetustate attrita*), bio obnovljen posmrtnim sredstvima zagrebačkoga kanonika i kantora Ivana Mišića iste, 1673. godine.¹¹⁴

Baltazar Adam Krčelić navodi da je u južnom brodu, tj. onom na strani Poslanice, a koji se naziva i biskupskom kapelom jer se tu obično održavaju javna ređenja (*publicae ordinationes*) i druge biskupske službe, glavni i istaknutiji oltar Blažene Djevice Marije, koji služi i kao ormar za arhiv Čazmanskoga kaptola. Tu su i klupe te – iza njih – mramorni oltari svetih Kuzme i Damjana s jedne strane te svetih Gervazija i Protazija s druge strane. Slijedile su ponovno klupe (na Klobučarićevu tlocrtu ucrtane uza zid korske pregrade) i između njih vrata. Pisac naposljetku navodi da se svakoga radnog dana izjutra u toj kapeli pjevaju mise u čast Blažene Djevice Marije, a tijekom došašća zornice (*rorate*).

Kao što je istaknuto, Levakovićev opis ne obuhvaća prostor crkvenih brodova izvan korske pregrade, kao ni oltare pod njezinim svodom (tj. korom).¹¹⁵ Iako će oltare u tim

dijelovima crkve opisati kasnije pisci, ostajemo nažalost uskraćeni za podatke o onima koji su u međuvremenu (tj. do početka 18. stoljeća) bili zamijenjeni novima. Bio je to slučaj, primjerice, s pet oltara pod korom, za koje – nabrajajući redom (od sjeverne prema južnoj strani) titulare Ukazanja sv. Mihaela arkandela, sv. Franje ispovjednika (Asiškoga), Presvetoga Križa, sv. naučitelja Jeronima i Jedanaest tisuća vojnika – Pavao Ritter Vitezović navodi da su obnovljeni (*venerationi restauratae*) zaslugom kantora Jurja Orehovečkoga. Čini se, međutim, da rečenom kanoniku ipak ne pripada zasluga obnove, tj. ponovnoga podizanja čak pet oltara. Kao njegovu donaciju, iz 1685. godine, Toma Kovačević navodi samo oltar Deset tisuća vojnika (kod Vitezovića njih jedanaest tisuća),¹¹⁶ dok uz ostale oltare – popisavši ih obrnutim redoslijedom (od juga prema sjeveru) – bilježi sljedeće donatore i godine podizanja:¹¹⁷ oltar sv. Jeronima – kojega naziva Najvećim naučiteljem (*Doctoris maximi*) dao je podići gorički arhiđakon Matija Mogorić, 1691. godine;¹¹⁸ oltar Svetog Križa, 1663. godine, vrbovečki arhiđakon Juraj Harča;¹¹⁹ mjesto za upis godine podizanja oltara sv. Franje Serafijskoga (Asiškoga) ostavlja praznim, no navodi da je bio podignut vlastitim sredstvima te da svake godine dobiva po sedam rajnskih florena iz zaklade koju je 1625. godine osnovao Napuly (kanonik i veliki prepozit Baltazar Dvorničić Napuly, † 1624.);¹²⁰ prazno mjesto za godinu Kovačević ostavlja i uz spomen oltara Ukazanja sv. Mihaela arkandela, navodeći da je sredstva za njegovo podizanje oporučno ostavio zagrebački podžupan Franjo Abbanthy, koji je pred tim oltarom želio biti i pokopan. Odmah nakon oltara Ukazanja sv. Mihaela, Kovačević navodi oltar posvećen sv. Doroteji koji je 1666. godine dao podići katedralni arhiđakon, kanonik Ljudevit Bedeković.¹²¹ Nije posve jasno gdje se taj oltar nalazio (jer će istoimeni

110 JIROUŠEK, 1971/1972, 129–140. Vidjeti i: PELC, 2022, 603–606 (i navedena literatura). Vidjeti: PREMIERL, 2025.

111 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 52; KOŽUL, 2006, 114–115.

112 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 32; TKALČIĆ, 1885, 73; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1891, 338 (br. 1159).

113 Ljudevit Ivančan i Kamilo Dočkal navode da je oltar, nakon 1880. godine, bio prenesen u Granešinu, gdje je propao. Usp. IVANČAN, 1932, 243; DOČKAL, 1940, 12.

114 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 39; TKALČIĆ, 1885, 74.

115 Svoj prijepis Levakovićevo opisa katedrale Toma Kovačević počinje konstatacijom da je opis ostao nedovršen: „Sequitur descriptio ecclesiae zagrabien[sis] per eundem scriptorem inchoata, sed non finita.“

116 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 35–36 (kao ime kanonika umjesto Juraj navedeno je Petar); TKALČIĆ, 1885, 98.

117 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 53–54; KOŽUL, 2006, 115–116.

118 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 38; Ivan Krstitelj Tkalcic navodi da je sve do sredine 18. stoljeća oltar sv. Jeronima stajao u kapeli sv. Marije (na mjestu na kojem će ga zamijeniti oltar sv. Magdalene) te da je mramorni oltar posvećen tom svetcu pod korom podignut tek oko 1790. godine. Usp. TKALČIĆ, 1885, 98. Ako se nekoć i nalazio u kapeli sv. Marije, tu ga nije zatekao već Rafael Levaković (koji tu spominje tri oltara: sv. Marije, svetih Kuzme i Damjana te sv. Gervazija). Pavao Ritter Vitezović početkom 18. stoljeća oltar sv. Jeronima opisuje pod svodom kora (a tu ga poslije zatječu i Kovačević i Krčelić).

119 Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 95.

120 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 39; Ivan Krstitelj Tkalcic navodi da je kanonik Napuly dao podići drveni oltar, koji je stradao u urušavanju crkvenoga svoda 1646. godine. Usp. TKALČIĆ, 1885, 96. Svakako ne stoji njegova tvrdnja da ga je zamijenio tek mramorni oltar koji je tu dao postaviti kanonik Franjo Popović († 1792.), jer ga u međuvremenu u opisima spominju i Vitezović i Kovačević, kao i Krčelić.

121 Kao godinu postavljanja drvenoga oltara sv. Doroteje Ivan Krstitelj Tkalcic navodi 1660. Usp. TKALČIĆ, 1885, 96. Vidjeti i: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 42.

oltar poslije stajati upravo na mjestu spomenutoga oltara Ukazanja sv. Mihaela). Na samome koru (kao 29. po redu) Kovačević pak spominje oltar Svetih triju kraljeva koji je dao postaviti biskup Aleksandar (Ignacije) Mikulić, ističući njegovu osobitu pobožnost spram trojice titulara: „On je toliko častio te svece da se pobrinuo da se na tom oltaru služe mise ne samo na njihov blagdan nego i cijelu osminu od ranog jutra do deset sati neprekidno (davši kao plaću pet groša). To je njegov neposredni nasljednik potpuno poštovao. Ostali pak poslije njega (obdržavali su) samo prvog dana.“¹²² Još je Vitezović spomenuo da je novi – kako ističe, prijenosni – oltar Svetih triju kraljeva dao postaviti biskup Mikulić (1688. – 1694.), davši na njega upisati i kratki stih (mjesto za stih pisac ostavlja praznim).¹²³ Osvrćući se na kor, Baltazar Adam Krčelić navodi da se na njegovoj sjevernoj strani nalaze veće i manje orgulje, a u središnjem dijelu raspelo okrenuto prema puku koji mu iskazuje pobožnost zbog primljenih milosti. I on spominje oltar Svetih triju kraljeva – koji se klanjanju našem Spasitelju – smješten na kraju južnoga dijela kora, gdje zatječe i manja vrata koja vode prema biskupskoj rezidenciji. Tu je i zavojito stubište koje vodi do vanjske bazilike (*ad exteriorem basilicam*), gdje se pod korom nalazi pet oltara: sv. Akacija i njegovih sudrugova mučenika; sv. Jeronima; mramorni oltar Svetog Križa uz koji se blagdanima i nedjeljama za puk pjevaju svete mise posvećene Blaženoj Djevici Mariji; sv. Franje i sv. Doroteje (potonji je oltar očito zamijenio onaj posvećen Ukazanju sv. Mihaela arkandela).

Mramorni oltar Svetog Križa koji spominje Krčelić – remek-djelo ljubljanskoga kipara Francesca Robbe (sl. 7 i 9) – bio je postavljen nedugo prije (1756.). Početkom 19. stoljeća bit će premješten u bočnu kapelu prigradenu uz južni brod, dotad posvećenu sv. Ivanu Krstitelju, a nakon potresa 1880. godine u crkvu Svetog Križa u Križevcima gdje, kao glavni oltar, stoji i danas.¹²⁴ Na mjestima drvenih oltara sv. Franje Asiškoga i sv. Jeronima, riječki će majstor Sebastiano Petruzzi uskoro, prema Krčeljevu opisu, postaviti nove, također mramorne oltare (1780., 1783.), koji će nakon 1880. godine završiti u crkvi sv. Ivana Krstitelja na Novoj vesi u Zagrebu.¹²⁵ Nasreću, sačuvao se i prethodni, drveni oltar sv. Jeronima (pripisan kiparu Ivanu Komersteineru), koji je nakon 1783. godine dospio

u Jakuševac, gdje – s promijenjenim patrocinijem – i danas stoji kao glavni oltar župne crkve sv. Marka evangelista.¹²⁶ Oltari sv. Doroteje i Deset tisuća mučenika bit će pak, početkom 19. stoljeća (1800.), zamijenjeni manjim mramornim oltarima,¹²⁷ koje je, sa svojom radionicom, izveo već spomenuti furlanski arhitekt Andrea Menini.¹²⁸ Oba oltara uklonjena su iz katedrale nakon 1880. godine te im se otada zagubio svaki trag.¹²⁹

Oltare u crkvenim brodovima ispred korske pregrade naši pisci zatječu na mjestima na kojima će ostati sve do manjih preinaka potkraj 18. stoljeća, tj. njihova uklanjanja iz katedrale na izmaku idućega, 19. stoljeća. Uza zid sjevernoga broda već Pavao Ritter Vitezović spominje tri oltara: titular prvoga (najbližega korskoj pregradi) nije mu bio poznat, pa je ostavio prazno mjesto za njegov naknadni upis. Klobučarićev tlocrt tu bilježi oltar sv. Jurja, no oltar pod tim patrocinijem Vitezović navodi kao sljedeći (tj. na mjestu gdje je kod Klobučarića ucrtan onaj sv. Ivana Nepomuka), a nakon njega još i oltar svetih Fabijana i Sebastijana koji je kao posljednji u sjevernom brodu ucrtao i Klobučarić. Uza stupove (stupce) između glavnoga i sjevernoga broda – ponovno promatrano od korske pregrade – i Vitezović i Klobučarić bilježe oltare sv. Katarine, sv. Emerika i sv. Elizabete. Na suprotnoj strani (između glavnoga i južnoga broda), uz prvi i drugi stupac i Vitezović i Klobučarić bilježe oltare sv. Barbare i Presvetoga Trojstva, dok uz treći stupac, na mjestu na kojemu Klobučarić ucrtava oltar sv. Nikole, Vitezović spominje oltar posvećen sv. Ivanu Krstitelju. Uza zid južnoga broda, od korske pregrade prema ulazu, Vitezović pak nabroja sljedeće oltare: sv. Jakoba, sv. Uršule i sv. Marije Magdalene.¹³⁰ Za potonji navodi da je uništen (*destructum est*) te se nalazi u blizini kapele koju je dao podići Ivan Zakmardi, nekoć protonotar Slavenskoga Kraljevstva, a poslije kraljevski namjesnik u Ugarskoj (mjesto za titular kapele ostavio je praznim). Na Klobučarićevu tlocrtu tu su redom ucrtani oltari sv. Jakoba, sv. Uršule (uz ulaz u Zakmardijevu kapelu) te svetih Gervazija i Protazija, a unutar same kapele – prigradene uz drugi travej broda (promatrano od ulaza) – zabilježen je oltar sv. Ivana Krstitelja. Oltar posvećen sv. Mariji Magdaleni tu je pak ucrtan uz južni zid kapele Blažene Djevice Marije, na mjestu na kojemu i Vitezović i Kovačević, kao i Krčelić, bilježe

122 DOBRONIĆ, 1991, 59. Vidjeti također: KOŽUL, 2006, 120.

123 Zapisnik Vrhovčeve kanonske vizitacije (1792.) – u kojem se nalaže uklanjanje toga oltara – zabilježio je na njemu tek kratki zaziv trojici kraljeva: „Sancti Tres Reges orate pro nobis nunc et in hora mortis nostrae.“ HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 60–61.

124 Usp. KLEMENČIĆ, 2013, 280 (kat. A40; i navedena literatura).

125 Tijekom preseljenja (1884.) oltari su izgubili svoje atičke zaključke. Fragmenti onoga s oltara sv. Jeronima pohranjeni su u zagrebačkom Muzeju za umjetnost i obrt. Usp. BARIČEVIĆ, 1990, 93–104; BARIČEVIĆ, 1997, 380–384.

126 Usp. TARBUK, 2016, 78–80 (i navedena literatura).

127 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 35–36; TKALČIĆ, 1885, 96, 98.

128 Usp. ŠOUREK, 2024.

129 Usp. DOČKAL, 1940, 16.

130 Vidjeti: TKALČIĆ, 1885, 74.

oltar svetih Gervazija i Protazija. Sred glavnoga broda, u blizini ulaza, svi pisci spominju – a Klobučarić ucrtava – slobodnostojeći oltar sv. Mihaela arkandela.

Nabrajajući spomenute oltare, Pavao Ritter Vitezović uglavnom ne navodi detaljnije podatke o njihovim donatorima ili vremenu podizanja. Pa ipak, uz neke od njih ostavio je zanimljive opaske upućenoga promatrača, pružajući nam vrijedne podatke o starijoj opremi katedrale koja je tada – početkom 18. stoljeća – brojila svoje posljednje dane. Tako za oltar sv. Barbare djevice i mučenice navodi da je izvanredno (*egregie*) oslikan te da su jednakom vještinom oslikana i njegova krila koja se mogu zatvoriti, a bio je postavljen sredstvima nekadašnjega biskupa Luke te poslije obnovljen izvanjskim ukrasima (*ornamentis exterioribus*). Izvješćuje nadalje da je na mjestu staroga oltara sv. Jakoba kaptolski trgovac Leonardo Milpacher, Kranjac (*Carniolus*), nedavno dao postaviti novi oltar s prikazom sv. Marije, koji se doima bogatijim od suhoga zlata (*rudi auro ditior apparet*), no da ga je onaj prethodni nadilazio plemenitošću svojih slika (*picturae nobilitate praestantior fuit*). Zaslugom udovice grofa Franje Ivanovića, Barbare, novopodignut je bio i oltar sv. Uršule, ali Vitezović ističe da je i njega – među poznavateljima umjetnosti (*apud artis peritos*) – uvelike nadilazila vrijednost slika oltara koji mu je prethodio. Da u svojem sudu nije ostao osamljen, svjedoči pritom piščeva opaska da se dva spomenuta stara oltara (tj. njihovi retabli) s oslikanim krilima i danas mogu vidjeti postavljeni iznad klupa s obiju strana, između glavnoga portala i oltara sv. Mihaela arkandela. Vitezoviću je pozornost, naposljetku, zaokupio i potonji oltar s elegantnim i visokocijenjenim slikama (*eleganti pictura in magno praetio habita*) koji zatječe nasuprot ulazu u crkvu, između uglova tornjeva i prvih stupova. S njegove je prednje strane bila slika sv. Mihaela okruženoga anđelima i svetcima, a s druge (začelne), prikaz Posljednjega suda. Vitezović svoj opis zaključuje podatkom da je oltar, zajedno s mramornom menzom, dao podići biskup Luka.

Vitezovićev tekst pruža nam tako letimičan, no svakako dragocjen pogled na krilne oltare s kraja 15. i početka 16. stoljeća (tj. iz vremena biskupā Osvalda i Luke) koji su nekoć krasili unutrašnjost katedrale. Uz, srećom, očuvan triptih Muke Kristove s oltara svetih Gervazija i Protazija, toj virtualnoj galeriji pridružuju se i one nestale: s oltarā sv. Barbare, sv. Jakoba, sv. Uršule i sv. Mihaela. Neobično je pritom da pisac nije zastao i uz drugu – do danas sačuvanu – sliku *Raspeća* (oko 1505.), pripisanu furlanskom slikaru Gianfrancescu da Tolmezzu,¹³¹ za koju se pretpostavlja da je izvorno stajala na oltaru Svetog Križa koji je u katedrali oko 1505. godine također dao podići biskup Luka.¹³² Kako se u Vitezovićovo vrijeme na njegovu mjestu

10. Varaždinske Toplice, crkva sv. Martina Biskupa, Francesco Robba, oltar sv. Barbare, 1738., detalj (arhiva HRZ-a, snimka: J. Kliska, 2018.)

Varaždinske Toplice, Church of St. Martin the Bishop, Francesco Robba, altar of St. Barbara, 1738, detail, (HRZ Archive, J. Kliska, 2018)

već nalazio novi oltar (prema pisanju Tome Kovačevića, bio je postavljen još 1663. godine), vjerojatno je da se starija slika tada više nije nalazila u crkvi.

Krilni retabli sv. Jakoba i sv. Uršule, nakon Vitezovićeve vijesti o njihovu izlaganju na klupama uz oltar sv. Mihaela, više se ne spominju, a izgubljeni su i oltari koji su ih zamijenili: drveni oltar sv. Jakoba (koji se hipotetski također povezuje s djelatnošću kipara Ivana Komersteina),¹³³ u

131 Usp. GAMULIN, 1961, 82–84.

132 Slika je pohranjena u Muzeju bl. Alojzija Stepinca. Usp.

MATEJČIĆ, 2011, 124–126. Usp. također: PELC, 2022, 606–609 (i navedena literatura).

133 Usp. TARBUK, 2016, 43.

katedrali se posljednji put spominje u Vrhovčevoj vizitaciji, 1792. godine.¹³⁴ Godine 1800. zamijenio ga je mramorni oltar sv. Ivana Nepomuka, nešto prije (1774. – 1783.) podignut u drugom traveju sjevernoga broda katedrale te premješten nakon što je na njegovu mjestu probijen ulaz u novoizgrađenu bočnu kapelu.¹³⁵ U Vitezovićevo doba podignut oltar sv. Uršule također se posljednji put spominje 1792. godine (kad se i navodi da je bio podignut 1693.).¹³⁶ Iz katedrale je bio uklonjen svakako prije 1856. godine, jer ga Ivan Kukuljević Sakcinski tu više ne zatiče.

Za razliku od Vitezovića, Toma Kovačević ne upušta se u opise ni u kvalitativne procjene oltara u brodovima katedrale, no očekivano skrupulozno prenosi podatke o njihovim donatorima.¹³⁷ Saznajemo da je oltar sv. Katarine (1660.) dao podići vaškanski arhiđakon i kasniji kanonik kantor, Juraj Mišić,¹³⁸ oltar sv. Barbare (1671.) gorički arhiđakon Kristofor Kupinić,¹³⁹ a donator već spomenutoga oltara sv. Jakoba bio je kaptolski trgovac Leonardo Milpacher, koji je pokraj njega bio i pokopan. Oltar sv. Uršule podigla je grofica Barbara Želišćević, za spas duše svojega supruga, grofa Franje Ivanovića, pokopanoga u obližnjoj kripti.¹⁴⁰ Oltar sv. Ivana Krstitelja je, zajedno s istoimenom kape- lom u kojoj je bio pokopan, dao podići Ivan Zakmardi (Dijankovečki), kraljevski namjesnik, protonotar Hrvatskoga Kraljevstva i podžupan Varaždinske županije.¹⁴¹ Oltar Presvetoga Trojstva (1663.) darovao je vrbovečki arhiđakon Juraj Harča (kao donatora oltara Presvetoga Trojstva, Harču – doduše kao komarničkoga arhiđakona – spominje i Vitezović),¹⁴² a oltar sv. Emerika (1689.) bio je podignut kamatama iz sredstava samoga oltara.¹⁴³ Oltar sv. Jurja podigao je kanonik kustos Ivan Brašić,¹⁴⁴ a oltar

svetih Fabijana i Sebastijana – kako pisac navodi, ruše- van od starosti – kiparskim je umijećem obnovio Andrija Biankini, apostolski protonotar i prepozit Blažene Djevice od Donje Vaške 1648., dok ga je biskup Petretić posvetio 1652. godine.¹⁴⁵ Oltar sv. Elizabete dao je podići plemeniti Nikola Tribinac sa svojom suprugom Anom Fabri, koja je pred oltarom bila i pokopana,¹⁴⁶ a oltar sv. Nikole biskupa (1654.) Martin Senković.¹⁴⁷ Za pozlatu i polikromaciju oltara sv. Marije Magdalene 1684. godine bilo je isplaćeno sto rajnskih florena iz imovine goričkoga arhiđakona Matije Ledera,¹⁴⁸ dok je donator njegove kiparske opreme ostao nepoznat.¹⁴⁹ (Nejasnim ostaje stoga zašto je Vitezović počet- kom 18. stoljeća naveo da je taj oltar uništen.) Za oltar sv. Mihaela arkandela Kovačević navodi da starošću prethodi svima ostalima te je djelo biskupa Luke, koji je 1500. godine naslijedio biskupa Osvalda i stolovao deset godina.¹⁵⁰

U Vitezovićevu i Kovačevićevu opisu spomenuti drveni oltar sv. Emerika – koji će sredinom 18. stoljeća biti zami- jenjen novim, mramornim – dokumentirani je rad Ivana Komersteinera, a djelomično je očuvan do danas, kao glavni oltar kapele svetih Fabijana i Sebastijana u Vurotu. Drveni oltar sv. Marije Magdalene (koji je u katedrali, no na drugom mjestu, 1758. zamijenjen novim, štukomra- mornim oltarom) dovodi se pak u vezu s istoimenim bočnim oltarom u kapeli sv. Petra u Gotalovcu, pripisa- nim istome majstoru.¹⁵¹

(koji oltar ne spominje), zacijelo misleći na Kovačevićev popis. I Ivan Kukuljević Sakcinski, „po svjedočanstvu starog jednog rukopisa“, pretpostavlja da je oltar podignut sredstvima kanonika Brašića. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 41.

145 Ivan Krstitelj Tkalić navodi da je kanonik Biankini dao „posadriti i uložiti“ oltar od pješčenjaka koji je tu stajao još 1548. godine te nastavlja s ikonografskim opisom oltara pozivajući se, ponovno, na Rafaela Levakovića. U Levakovićevu se tekstu taj oltar, međutim, uopće ne spominje, a njegov opis ne nalazimo ni u djelima Vitezovića, Kovačevića i Krčelića.

146 Ne odajući izvor svojega podatka, Ivan Krstitelj Tkalić navodi da je taj oltar, 29. ožujka 1633., posvetio bosanski biskup (Ivan) Tomko Mrnavić. Izrijekom pak spominje Kovačevićev izvještaj o donatorima oltara, Nikoli Tribincu (Trebinu) i Ani Kovačić (Fabri). Usp. TKALIĆ, 1885, 81.

147 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 37; TKALIĆ, 1885, 88.

148 Vidjeti: TKALIĆ, 1885, 93–94. Vidjeti i: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 33.

149 Iz Kovačevićeve rečenice „At opus ipsum sculptorium cuiusnam sumptibus promotum sit, in die novissimo patebit“, Lelja Dobronić (1991.) zaključuje da će se ime onoga o čijem je trošku izveden skulptorski rad saznati uskoro, dok Stjepan Kožul (2006.) smatra da je skulptorski rad izveden troškom kanonika Matije Ledera. Usp. DOBRONIĆ, 1991, 58; KOŽUL, 2006, 119. U tekstu Martine Wolff Zubović (2010.) donosi se pak precizniji prijevod Irene Bratičević: „A o čijem li će se trošku izvesti skulptorski posao, saznat će se na sudnji dan.“ To bi moglo sugerirati i da u vrijeme Kovačevićeva opisa (1720.) oltar još nije imao izvedenu skulpturalnu dekoraciju (ili ona još nije bila isplaćena). Usp. WOLFF ZUBOVIĆ, 2010, 148 (bilj. 28).

150 Ivan Krstitelj Tkalić navodi da je taj oltar bio podignut oko 1503. godine. Usp. TKALIĆ, 1885, 95.

151 Usp. BARIČEVIĆ, 2008, 68; TARBUK, 2016, 67–70, 73–78. Ta pretpostavka nije, međutim, potvrđena provedenim arhivskim istraživanjima. Usp. WOLFF ZUBOVIĆ, 2010, 147–150 (i navedena literatura).

134 HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 51.

135 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 36; TKALIĆ, 1885, 92–93; ŠOUREK, 2024.

136 HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 52–53.

137 Usp. DOBRONIĆ, 1991, 55–58; KOŽUL, 2006, 116–120.

138 Vidjeti: TKALIĆ, 1885, 77–78. Ime donatora navodi kao Grga Mišić, a ne – kao Levaković – Juraj Mišić.

139 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 37; TKALIĆ, 1885, 82. Kao izvor podatka autor u bilješci navodi signaturu prijepisa Levakovićeve teksta u Arhivu tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti: „IV. c. 15.“

140 Vidjeti: TKALIĆ, 1885, 92.

141 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 34; TKALIĆ, 1885, 92–93.

142 Vidjeti: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 37; TKALIĆ, 1885, 87. Potonji autor izravno se poziva na Levakovićovo djelo, iako se u njemu ne spominje oltar Presvetoga Trojstva, pa vjerojatno misli na Kovačevićev popis oltara pridodan njegovu prijepisu Levakovićeve djela.

143 Ivan Krstitelj Tkalić prenosi podatke iz sačuvanoga ugovora (HR-NAZG, ACA, fasc. 101, nr. 52) kako su izradu toga oltara, 20. lipnja 1688., dogovorili katedralni kustos Ivan Znika i kipar Ivan Komersteiner, dok je 15. srpnja iduće, 1689. godine, Znika dogovorio njegovu pozlatu i polikromaciju sa slikarom Ivanom Rožmanom. Usp. TKALIĆ, 1885, 80. Vidjeti i: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 40.

144 Vidjeti: TKALIĆ, 1885, 89. I tu se autor poziva na Levakovića

Dok Vitezovićev rukopis čitatelju pruža uvid u stariji inventar katedrale i njegovu percepciju u očima suvremenika, a onaj Kovačevićev niz podataka o donatorima pojedinih oltara, Baltazar Adam Krčelić ponajbolje razjašnjava njihov razmještaj i prostorne odnose unutar crkve. Opisuje pritom oltare koje će uskoro, tijekom svoje vizitacije (1792.), tu zateći i biskup Maksimilijan Vrhovac, a na već spomenuti tlocrt uskoro ih (1794.) ucrtrati geometar Franjo Klobučarić. Većina njih u katedrali će ostati sve do obnove potkraj 19. stoljeća te kao cjelovita djela (premješteni u druge crkve) ili u svojim (mahom kiparskim) fragmentima opstati do danas. Uza stupove koji podupiru svod, Krčelić spominje elegantne mramorne oltare sv. Katarine, sv. Barbare, sv. Emerika i Presvetoga Trojstva, kao i one posvećene sv. Elizabeti i sv. Nikoli, koje označava kao „operis plastici“. Prva četiri oltara stajala su naizmjenice uz drugi i treći par stupova između glavnoga broda i bočnih brodova: oltari sv. Katarine i sv. Barbare (nakon 1728., **sl. 10**) smješteni uza prvi par stupova do korske pregrade (kao i već opisani oltar Svetog Križa koji je stajao pred njezinim središnjim dijelom) djela su ljubljanskoga umjetnika Francesca Robbe,¹⁵² a s njegovom radionicom, tj. nasljednicima, dovode se u vezu i spomenuti oltari sv. Emerika (posvećen 1760.; nakon 1880. glavni oltar u crkvi sv. Ivana Krstitelja na Novoj Vesi u Zagrebu) i Presvetoga Trojstva (očuvane skulpture izložene u Muzeju grada Zagreba), postavljeni uza srednji par stupova.¹⁵³ Oltari sv. Elizabete (1757.) i sv. Nikole (1756.) – uz par stupova najbliži ulazu – bili su pak izvedeni tehnikom štukomramora. Nakon potresa 1880. godine, prvi je oltar prenesen u župnu crkvu Presvetoga Trojstva u Moravču, gdje je neko vrijeme služio kao glavni oltar, da bi uskoro bio uklonjen i izgubljen, a njegovi su drveni kipovi danas pohranjeni u Dijecezanskom muzeju Zagrebačke nadbiskupije. Oltar sv. Nikole – s novom oltarnom palom i bez izvorne kiparske opreme – danas se nalazi u kapeli sv. Antuna Padovanskoga u obližnjem Blaškovcu, dok se jedna od njegovih asistentskih drvenih skulptura (*Sv. Jeronim*) čuva u zagrebačkom Dijecezanskom muzeju.¹⁵⁴ Elegantni mramorni oltar sv. Mihaela arkandela, koji Krčelić spominje sred glavnoga broda, na tom je mjestu 1726. godine bio podignut sredstvima kanonika Mihaela Vrbanića,¹⁵⁵ zamijenivši onaj

11. Žakanje, crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Alvise Tagliapietra, Immaculata, detalj oltara sv. Mihaela iz zagrebačke katedrale, 1726. (snimka: D. Šourek)
Žakanje, Church of the Assumption of the Blessed Virgin Mary, Alvise Tagliapietra, Immaculata, detail of the Altar of St Michael from the Zagreb cathedral, 1726 (D. Šourek)

iz vremena biskupa Luke. Poslije je (1800.) premješten u kapelu prigradenu sjevernom brodu katedrale,¹⁵⁶ a nakon njezina rušenja (poslije potresa 1880. godine) u župnu crkvu Uznesenja Marijina u Žakanju.¹⁵⁷ Njegova bogata kiparska oprema (koja obuhvaća i mramorne skulpture sv. Josipa i sv. Mateja, pohranjene u zagrebačkom Dijecezanskom muzeju) pripisana je venecijanskom kiparu Alvisu Tagliapietri (**sl. 11**).¹⁵⁸

152 Nakon potresa 1880. godine, oba su oltara prenesena u župnu crkvu sv. Martina biskupa u Varaždinskim Toplicama, a mramorni kipovi sv. Franje Saleškoga i sv. Andrije s oltara sv. Katarine u župnu (danas katedralnu) crkvu Uzvišenja Svetoga Križa u Sisku, gdje se nalaze i danas. Tri anđela naatici oltara sv. Barbare pripisana su padovanskom kiparu Jacopu Contieriju. Usp. KLEMENČIĆ, 2013, 271–272 (kat. A20, A21, A22; i navedena literatura).

153 Asistentske skulpture oltara sv. Emerika pripisuju se Francescu Rottmanu, a one oltara Presvetoga Trojstva drugom, anonimnom, suradniku Francesca Robbe. Usp. KLEMENČIĆ, 2013, 168. Podatak o posveti oltara sv. Emerika donosi: TKALČIĆ, 1885, 80.

154 Usp. ZAJEC, 2011, 178–180 (i navedena literatura).

155 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 35; TKALČIĆ, 1885, 90–

91. Oba autora, zbog pogriješnoga čitanja natpisa naatici, navode da je oltar bio podignut 1776. godine. Usp. također: DOBRONIĆ, 1991, 54, 58 (pogriješkom zamijenjen s oltarom Ukazanja sv. Mihaela arkandela).

156 Usp. TKALČIĆ, 1885, 90–91; ŠOUREK, 2024.

157 O sudbini oltara usp. ŠOUREK, 2016a, 181–188 (i navedena literatura). U radu iznesenu pretpostavku da je stražnji dio oltara bio izrađen od drva (te poslije, kao oltar sv. Valentina, rekonponiran u župnoj crkvi u Žakanju), čini se, valja opovrgnuti.

158 Usp. BARIČEVIĆ, 1987 [1983], 61 (kat. 46S i 50S); BARIČEVIĆ, 1991, 80; BARIČEVIĆ, 1994, 340 (kat. 14 i 15). Usp. također: KLEMENČIĆ, 2006 [2008], 267.

12. Branko Šenoa, *Pogled na staru katedralu i obelisk biskupa Alagovića (prije 1875.)*, 1910. – 1920., bakropis (MGZ 1271)
Branko Šenoa, *View of the old cathedral and the obelisk of Bishop Alagović (before 1875)*, 1910–1920, etching (MGZ 1271)

Uza zid južnoga broda Krčelić zatječe – kako navodi, mramorni – oltar sv. Marije Magdalene, prigradenu kapelu sv. Ivana Krstitelja te oltare sv. Uršule i sv. Jakoba, između kojih su pak bile ispovjedaonice. Kratak opis južnoga broda završava spomenom vrata koja su vodila u (južni) toranj, a nalazila su se u blizini spomenutoga oltara sv. Nikole. Očito je da pisac oltare u južnom brodu nabraja od zapada prema istoku, no pomalo zbunjuje da, kao prvi među njima (kao i njegovi prethodnici Vitezović i Kovačević), spominje onaj sv. Marije Magdalene. U međuvremenu je, naime, 1758. godine bio podignut novi oltar posvećen toj svetici, no on se, i u Vrhovčevoj vizitaciji (1792.)¹⁵⁹ i u opisima Ivana Kukuljevića Sakcinskoga (1856.) i Ivana Krstitelja Tkalčića (1885.), navodi u kapeli sv. Marije,¹⁶⁰ na mjestu starijega oltara svetih Gervazija i Protazija. Novi, mramorni oltar posvećen tom svetačkom paru bit će pak iste, 1759. godine posvećen na ranijem mjestu

oltara sv. Magdalene (tj. na početku južnoga broda).¹⁶¹ Tu se prvi put susreće u tekstu Vrhovčeve vizitacije,¹⁶² a poslije i u djelima spomenutih pisaca.¹⁶³ Prema pisanju Ljudevita Ivančana i Kamila Dočkala, poslije potresa 1880. godine bio je prenesen u Granešinu,¹⁶⁴ no u tamošnjoj mu župnoj crkvi (podignutoj između 1885. i 1886. godine) nema traga.¹⁶⁵ Sačuvani su, međutim, njegovi asistentski mramorni kipovi sv. Dominika i sv. Tome

161 Usp. TKALČIĆ, 1885, 94. Vidjeti također: KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 36.

162 HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 54–55. U istom tekstu spominje se i oltar svetih Gervazija i Protazija u kapeli sv. Marije, na strani Evandjelja oltara sv. Marije Magdalene, no – kako se navodi – cijeli podignut od dasaka, bez menze, podnožja, stuba i svega ostalog potrebnog oltaru. Pisac nastavlja da se zapravo i ne radi o oltaru, nego o *ormaru* sastavljenom od ostataka staroga oltara. Opisuje krilni retabl oltara u čijem je središtu bio prikaz Raspeća, pa je vjerojatno riječ o djelu koje su tu zatekli i opisali još Levaković i Vitezović (a potomji ga i pripisao Albrechtu Düreru). Usp. HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 47–48.

163 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 36; TKALČIĆ, 1885, 94.

164 Usp. IVANČAN, 1932, 243; DOČKAL, 1940, 13.

165 Usp. DAMJANOVIĆ, 2011, 369–370.

159 HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 46.

160 Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 33–34; TKALČIĆ, 1885, 74–76.

Akvinskoga (Zagreb, Nadbiskupski dvor), koji – iako je podizanje oltara još 1729. (te ponovno 1738.) godine bilo ugovoreno s Francescom Robbom – kvalitetom zaostaju za djelima toga kipara.¹⁶⁶ Drugu nedoumicu izaziva Krčelićev navod da je oltar sv. Marije Magdalene izrađen od mramora, jer je onaj koji Vrhovac, Kukuljević Sakcinski i Tkalčić zatječu u kapeli sv. Marije – a koji je 1883. godine poklonjen župnoj crkvi sv. Ilije u Maji – izrađen od gipsa (tj. štukomramora).¹⁶⁷ Očito je stoga da je pisac, sjećajući se starijega razmještaja oltara sv. Marije Magdalene i svetih Gervazija i Protazija, pogreškom zamijenio njihova mjesta.

Opis sjevernoga broda Krčelić pak počinje spomenom malenih vrata koja u crkvu vode ispod kora, u blizini oltara sv. Doroteje, te nastavlja (spuštajući se prema zapadnoj strani, tj. glavnom ulazu) mramornim oltarom sv. Jurja i bl. Augustina (Kažotića) te onih posvećenih sv. Ivanu Nepomuku i svetima Fabijanu i Sebastijanu. Oltar sv. Jurja i bl. Augustina Kažotića (1741. – 1749.) izveo je riječki kipar Antonio Michelazzi, a nakon potresa 1880. godine premješten je u župnu crkvu bl. Augustina u Lupoglavu pokraj Dugoga Sela.¹⁶⁸ Oltar sv. Ivana Nepomuka u katedrali je prvi zabilježio upravo Baltazar Adam Krčelić. Mogao je biti postavljen tek nakon beatifikacije (1721.), odnosno kanonizacije (1729.) toga svetca,¹⁶⁹ te je po svojoj prilici bio izrađen od drva. Ubrzo nakon izdanja Krčelićeva djela (1774.), majstor Franz Pack iz Graza počeo je s podizanjem novoga, mramornog oltara sv. Ivana Nepomuka koji će poslije (1783.) dovršiti riječki kipar Sebastiano Petruzzi. Godine 1883. oltar je darovan župnoj crkvi u Glini te je teško stradao u njezinu razaranju tijekom Domovinskoga rata.¹⁷⁰ Uz oltar svetih Fabijana i Sebastijana povezane su, pak, određene nedoumice. Levaković ga (kao ni ostale oltare u crkvenim brodovima) ne spominje, a Vitezović, Kovačević i Krčelić ne navode materijal od kojega je izrađen. Tek kanonska vizitacija iz 1792. godine navodi da je od gipsa (*gypsata*), što je termin koji se na drugim mjestima pojavljuje pri opisu oltara izrađenih tehnikom štukomramora. Uz opis oltara, tu se navodi i da ga je vlastitim sredstvima dao postaviti biskup Juraj Branjug (*Posuit aram hanc Georgius Branyugh episcopus quondam zagrabiesnsis sumptibus propriis [...]*), a u gornjem je dijelu bio obilježen i njegovim grbom, bez natpisa (*scuto gentilitio Branyughiano*

sine inscriptione).¹⁷¹ Ivan Kukuljević Sakcinski (1856.) piše da je izrađen od bijeloga mramora te – zacijelo temeljem Kovačevićeva rukopisa – nastavlja da je to ostvareno troškom kanonika Andrije Biankinija 1648. godine. Isto ponavlja i Ivan Krstitelj Tkalčić (1885.), no uz pojašnjenje da je Biankini dao „posadriti i ulaštiti“ stariji oltar. Vjerojatno je stoga da oba pisca iz 19. stoljeća promatraju oltar izrađen od štukomramora, čije bi vrijeme nastanka valjalo pomaknuti u prvu polovicu 18. stoljeća, tj. u vrijeme biskupovanja Jurja Branjuga (1723. – 1748.). Oltar je uklonjen u obnovi katedrale nakon potresa 1880. godine te mu se potom zagubio svaki trag, no moguće je da su mu nekoć pripadali mramorni kipovi sv. Ignacija i sv. Franje Ksaverskoga, danas smješteni na konzolama pjevališta kapele sv. Martina u zagrebačkoj Vlaškoj ulici.¹⁷² Tkalčić naime bilježi da su se, uz druge skulpture, na njemu nalazili i „kameni kipovi sv. Ignjata Loyole i sv. Franje Ksaverija“.¹⁷³ Kako sačuvani mramorni kipovi upućuju na određene srodnosti s djelima Antonija Michelazzija, kao vremenski okvir njihova nastanka moguće je predložiti peto desetljeće 18. stoljeća, kad je kipar bio zaposlen na oltaru sv. Jurja i bl. Augustina Kažotića u zagrebačkoj katedrali. Opis sjevernoga broda Krčelić završava spomenom vrata koja su vodila u drugi (sjeverni) toranj – za koji navodi da još nije obnovljen (*quae necdum reposita est*) – te crkvenih klupa razmještenih uza zid s obiju strana glavnoga ulaza.

Vremenski posljednji ovdje predstavljen opis katedrale, Baltazar Adam Krčelić zaključuje kratkom opaskom da je sastavio tek jednostavan izvještaj o bazilici čija bi potanka povijest ispunila cijeli svezak. I zaista, već će od sredine 19. stoljeća taj iznimni spomenik sve više privlačiti pozornost istraživača koja je – uz brojne studije – urodila čak četirima objavljenim monografskim obradama: Ivana Kukuljevića Sakcinskog (1856.), Karla Weissa (1860.), Ivana Krstitelja Tkalčića (1885.) te Ane Deanović i Željke Čorak (1988.). Svi navedeni autori, kao i mnogi drugi, izravno su ili neizravno svoja saznanja crpili, a promišljanja temeljili, na djelima davnih prethodnika. Nadamo se da će njihov komparativni prikaz predložen u ovom prilogu pridonijeti odgovoru i na pokoje neodgovoreno ili još nepostavljeno pitanje (sl. 12). ■

166 Usp. KLEMENČIĆ, 2013, 78, 168, 282 (kat. B9).

167 Usp. ZAJEC, 2011, 180.

168 Usp. ŠOUREK, 2007, 153–166 (i navedena literatura).

169 S oprezom valja stoga uzeti tvrdnju Ivana Kukuljevića Sakcinskog, da je oltar izrađen još 1720. godine, troškom kanonika Tome Kovačevića. Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 36. O ikonografiji sv. Ivana Nepomuka u hrvatskoj umjetničkoj baštini, vidjeti: CVETNIĆ, 2008, 161–167.

170 Usp. BARIČEVIĆ, 1997, 376; ZAJEC, 2016, 218–219.

171 HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 61–62. Kukuljević Sakcinski, vjerojatno pogrešno, navodi da je riječ o grbu kanonika Biankinija. Usp. KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 41.

172 Usp. ŠOUREK, 2016, 321.

173 Usp. TKALČIĆ, 1885, 91. U tekstu kanonske vizitacije ne piše detaljnije o materijalu od kojega su izrađeni ti kipovi, dok Kukuljević Sakcinski navodi da su „iz sadra“. Usp. HR-NAZG-35, KV protokol 2023, *Acta Originalia S. Visitationis*, 62; KUKULJEVIĆ SAKCINSKI, 1856, 41.

PRILOG 1: Pavao Ritter Vitezović, *De Zagrabiensi episcopatu*, Zagreb, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zbirka rukopisa i starih knjiga (R 3454), fol. 62r–66r.

Cap. VII. De structura hujus basilicae

Larga quidè naratione Zagrabiensis basilicae structuram descripsit Vinkovitijs, non tamen cum ea perfectione, quam post illius obitum consecuta est dicta Ecclesia. Nos igitur ejusdem statum stylo magè compendioso, pleniore tamen exegesi recensebimus.

In ipso monticuli Zagrabiensi in quo civitas erat sita, defectu ad meridiem, exporrectaque versùs orientem parte Basilica Zagrabiensi aedificata est, versùs itidem orientem positu directa. Tota ex quadratis, beneque elaboratis lapidibus extrinsecus unà et intrinsecus constructa, fulchris sive columnis quadratis, cum muri penè altitudine elevatis, viginti externè firmatur. Habet etiam turriculas cocleatas tres, per quas intrinsecus ad summitatem ipsius templi graditur. Duas verrò turres majores internè ad occidentales angulos aedificatas. Quarum dextra sive aquilonaris hactenùs imperfecta, cum ipso ecclesiae muro & fornice definit. Altera meridionalis, à Vinkovichio primum imposita est, sumptibus Ergelianis inchoata & promota.

Columnas egregiè validas arteque studiosa elaboratas intus habet octodecim, altam absidem sustinentes: quibus in duas series per longum ordinatis ecclesia in tres naves partitur media exteris duabus cùm longiore tum ampliore quoquè. In hac etiam sanctuarium est: ipsum tabernaculum, opere mirifico ad latus arae dextris parieti adlaboratum: expensis Osvaldi & fratris ejusdem Joannis episcoporum factum.

Choro per totam latitudinem in medio dividitur ecclesia, lapideis columnis affabrè constructo. Cui ad borealem plagam impositum est organum.

A choro ex utroque latere ad tertiarum columnarum finem incipiunt stalli, pro flexu consessusque canonicorum, lignei quidè, artificiosè tamen excisi, varias figuras artem pictoriam repraesentantes. [*dodano:* Pinnis altis desuper tectus. & frequenti Osvaldi episcopi stemmata, ac auro elaboratus.] In medio intra bina ostia sub ipso choro thronus episcopalis est ... gradibus elevatus ex lapide polito erectus: Superior ejus pars ex ligno quidè est, artificiosè tamen confecta, nec non colloribus & auro illuminata. Hanc postquam Borkovitijs episcopus cum caeteris etiam stallis à vetustate Osvaldiani operis reparavit, propriis etiam insignibus memorabilem effecit. [*dodano:* In dextro ab episcopi sede angulo praeposito majori, et in sinistro lectori stallus est. Atque li tres, episcopus videlicet praepositus major & lector è sedibus suis aram recta

prospiciuntur ceteri canonici è converso se invicem respiciunt, trium superiorem oculis expositi.]

Stalis canonicorum gemino gradu elevatis, alii subditi sunt, pro reclamatione praebendariorum ejusdem, et canonicorum Chasmensem ecclesiarum.

In media praesbiterii hujus arae tres pultei sunt, ad quos tam canonici quam praebendarii, & clerici studentes (seminaristas vocant) psalmos & hymnos decantant.

Stalli tapetibus ingentibus perpetuò teguntur: qui ex Osvaldi supellectile supersunt, ut insignia ejusdem intrtexta demonstrunt.

In aliis item duobus (ut vocant) navibus, à choro pariter stalli sunt: sumptibus ut plurimum Osvaldi & Lucae praesulum egregio, ac penè ut priores, artificio elaborati. Quos certis festivitatibus, & diebus singularium precum canonici solent considerare. Non tamen tot numero sunt, ob aras, quae à lateribus extant.

Cathedram, sive suggestum, ex qua divinum verbum singulis domenicis et aliis solemnioribus atque à populo observatis diebus absque intermissione annuntriatur, habet speciosissimam, ex marmore diversorum colorum, & figuris elaboratam, sumptibus Ioannis Znikae custodis non pridem erectam: mediae intra templi portam & chorum applicatam.

Baptisterium nullum habet, pro administratione baptismi. Quatuor enim ecclesiae parochiales basilice huic vicinae sunt. Ecclesia B. Mariae Virginis in Vico abbatiali nunc dicto; S. Ioannis Baptistae in Vico novo; S. Marci Evangelistae in Civitate Montis Grech, & S. Petri Apostoli in Vico Latinorum. In quibus quatuor parochialis ecclesiis Sacramentum baptismatis à propriis parochis administratur, cum aliis à parcho de lege & more administrandis.

Pro poenitentium confessionibus excipiendis habet cancellos: quos, à quondam tempo jussu modo praesidentis antistitis, canonici & viciniore tres antelati parochi singulis diebus ferialim confident, confessiones exaudiri; cum potestate, absolventi poenitentes etiam à episcopo reservatis. Hic addit sui temporis consuetudinem Vinkovitijs, nunc absolutam, inquit; In festis autem solemnioribus (quibus concursus fit magnus populi confitentis) tunc omnes ferè canonici, imò & ipse praelatus, audit, in quantum curae aliaeque permittunt.

Fenestras longas habet ecclesia haec ... rotundas ... Et quamvis majori parte non Aquilonares duncapat, sed & meridionales, obventorum impetum, obstructa sint: lucidissima nihilominus est.

Omnes autem parietes una & columnae totius ecclesiae rubeo colore illiniuntur exceptis fornicibus, qui tantum albi sunt.

Longitudo hujus templi ad ... pedes geometricos excurrit: latitudo ... altitudo vero ... Turris autem murus (non pensata utriusque coppulae altitudine) ...

[*dodano*: Sacristiam, sive sacrarium habet duplex; antierius quidem interiore majus, ob auctionem longitudinis ab episcopo Borkovio factae: à boreali plaga ecclesiae adhaerens; ubi primam monasterii episcopalis ecclesiam fuisse, ante diximus.

Cap. VIII. De aris hujus ecclesiae

Triginta habet altaria Basilica Zagrabienensis ordine spatique ab invicem commodè disposita, hoc situ atque sub hisce titulus.

In sanctuario majori ara major est sub nomine D. Stephani Regis Vngariae nobilissima: de qua capitulo sequenti specialiter. A dextro hujus arae majoris latere, extra peristilos, ara Caenae Dominicae, sive Corpus Christi, à sinistro ara B. Lucae Evangelistae, posita sunt non pridem, utraque ex polito marmore, opere mosaico elaborata. Haec sumptibus Thomae Augustich, electi olim episcopi sibenicensis: illa aere Joannes Znika ecclesiae huius custodis, itidemque electi episcopi sibenicensis. In dextra navi ecclesiae qua sacrario jungitur tres itidem arae sunt, omnes item novae, per antiquarum depositionem. Harum prima, ipsaque aliis major, sub memoria S. Ladislavi Regis Slavoniae Apostoli, à Ioanne Babich, lectore quondam & electo scardonensi episcopo erecta est: altera sub titulo Conversionis S. Pauli Apostoli, per Stephanum Dojčich praepositum chasmensis et electum corbaviensem: tertia sub nomine Sanctorum omnium, curante olim ...

In sinistra sive meridionali nave tres itidem arae pari ordine situper visuntur; quarum superior, sive major, B. Mariae Virginis nuncupata est, Michaëlis Boczak, olim prapositi majoris legato facta: altera marmorea SS. Cosmae et Damiani Martyribus, à ... de novo posita. Tertia Gervasio et Protasio Martiribus ... non pridem renovata, et hac quidem Christi Domini latrones inter crucifixi effigie, ab Alberto Dierer olim depicta,

perquam nobilis et pretiosa est. Sub chori fornice quinque arae sunt:
prima S. Archangeli Michaelis apparitioni
secunda S. Francisci Confessoris,
tertia Sanctissimae Crucis,
quarta Sancti doctoris Hieronimi,
quinta Undecim Millium Martyrum à Georgio Orehoçački cantore, venerationi restauratae.

Iuxta parietem aquilonarem à choro procedendo tres consequens arae sunt.
prima S. ...

secunda S. Georgii Militis & Martiris,
tertia SS. Fabiani & Sebastiani devotioni sacrae.

Columnis dextri lateris haec adhaerent altaria:
primum S. Catharinae Virginis & Martiris ...
secundum S. Emerici Ducis ...
tertium S. Elisabethae Reginae ...

Sinistris a choro ad portam descendo lateris columnae haec altaria tenent:
prima, S. Barbarae Virginis & Martiris egregiè depictum, suisque tabulis pari arte depictis clausibile, sumptibus olim episcopi Lucae positum: postea ornamentis exterioribus renovatum expensis ...
secunda, SS. Trinitatis: quam de novo erexit Georgius quondam Harcha canonicus zagrabienensis archidiaconus camarcensis.
tertia S. Ioannis Baptistae ...

Meridionali parieti arae sequentes adstant, ex qua supra serie dispositae.
Prima, ubi quondam S. Jacobi Apostoli fuit, imaginis B. V. Mariae ... à Leonardo Milpocher Carniolo mercatore capitulari, nuper constituta est: haec rudi auro ditior apparet, illa picturae nobilitate praestantior fuit.

Secunda, Beatae Vrsulae Virginis et Martyris: quam novam fieri fecit Barbara vidua quondam Francisci comitis Ivanovich; sed et hanc prioris picturae valor apud artis peritos longè superat. Quae memoratae duae arae vetustae in tabulis clausibilibus depictae, nunc supra stallos, intra portam majorem & altare S. Michaelis Archangeli, ex utraque parte dispositos, visuntur.

Tertium sub nomine S. Mariae Magdalenae destructum est, ob capellam, quam Joannes Szakmardy Regni Slavoniae magister olim prothonotarius postea personalis praesentiae regiae in iudiciis per Vngariam locumtenens, sub nomine ...

Ara S. Michaelis Archangeli, stat media intra turrium angulos & primas cuncti sursum columnas, per

majorem portam intrantibus prima opponitur, eleganti pictura in magno praetio habita. Prima quidem facies (nam & ipsa tabularis est) S. Michaelis diversosque angelorum choros & sanctam ordines exhibet, altera sive posterior, Extremum Judicium. Et haec quoque à Luca episcopo, unà cum suo marmores altari erecta est.

In sacrario interiori ara est ...

...

In exteriori S. Petri Apostoli

In choro quidè ara SS. Trium Regum, sed portatilis est, pro episcoporum commodo. Quam Alexander episcopus novam fecit, eique hunc versiculum subscripsit.

Omnes autem praemissae arae habent sua ornamenta decentia, imò pleneque beneficia sibi annexa, ex quod redditibus sacra frequentur in iisdem praeguntur, ad laudem Omnipotentis, vivorum per ac defunctorum salutem. Haec de numero et situ atque nominibus altarium Ecclesiae Zagrabiensis nunc de altari majori.

Cap. IX. De magnitudine ac praestantia summae arae

Magnitudo (inquit Vinkovitus) altaris majoris Ecclesiae Cathedralis Zagrabiensis esset tanta, quantam ego praesentium scriptor peragrandò provincias Transylvaniam, Hungariam, Austriam, Styriam, Carinthiam, & parte Italiae Romam usque, in omnibus dictis provinciis, sed nec in ipsa Roma viderim majorem, quodvis vidi sumptuosiore quae videlicet majoribus & pluribus expensis facta fuisset, ast non tantae magnitudinis, qua ritè esset Zagrabiensis.

Latitudo dicti altaris majoris Ecclesiae Zagrabiensis in majori sanctuario mediae navis posito tanta est ut ab uno pariete versus meridiem, ad alium versis septentrionem posito, sese extendat, tabulas quam altas duplices habeat, sequentia indicant.

Altitudo ejus (sumpto altari lapideo cum tabulis arte elaboratis) pro uno altari, ejus altitudo à terra recipiendo, usque ad testudinem in summitate positam pertingit, ita quod caput imaginis Crucifixi ex ligno polito elaborati lapides ipsius absidis sive testudinis elaboratos attingit. In qua altitudine orgiae sive pedes mathematici reperiuntur. In quo altari (uti jam dictum est) duplices sunt tabulae altae, unae quae fixae semper manet, aliae quae aperiuntur & clauduntur.

Illae etiam magno artificio elaboratae, & nobilis coloribus depictae, auroque per omnia deauratae.

His praemissis de pulchritudine illius restat dicendum. Pulchritudo altaris deducitur ex proportionem sculpturae sculptoris, picturae pictoris, decoloratione & inauratione. Si spectemus proportionem secundum

debitas illius circumstantias, illa ex omni parte adhibita censetur. Sculpturae in hoc altari nobiles artificio magnae elaboratur, tam in imaginibus, quam laschiniis, sive lemniscis variis decoloratis & inauratis. In corpore tabulae hujus altari altissimae elaborata est concavitas coelum repraesentans, in qua desuper posita est Deum patrem repraesentans, circa illum angeli cherubini, Spiritus quoque Sancti persona, per speciem columbae repraesentata. Super Beatae Mariae Virginis imaginem, Christum in manibus tenens, per modum sessionis, quasi videlicet sederet, posita est. Christi pueruli imaginem in manibus super cussino pedem tenentis, quam cussinum in genibus Mariae Virginis locatum esset. Virginis facies elegantissimam formam expansis capillis prae se fert. Sub pedibus Virginis sculpta insignia Hungariae sita existant. Ad latus Virginis dextrum imago S. Stephani Regis Hungariae, ad latus sinistrum Imago D. Ladislavi Regis pariter Hungariae assisterent, Stephani imago pomum cruce desuper insignitum, mundum seu territorium suorum regnorum repraesentans, in manu sinistra, in dextra autem sceptrum regale teneret. Sancti autem Ladislai imago manu sinistra ad arma ad gladium posita esset, dextra autem securim bipennem teneret. Vtriusque reges sculpti, caput corona redimitum esset. Vestimenta quoque utriusque pulchrè elaborata, decolorata & inaurata essent, facies etiam Ladislai Regis, Stephani verò vultus minus, quàm decuisset sculpta et depicta esset. Concavitas autem illa tota, coelum praeaesentans, esset caeruleo colore decolorata (stellisque illustrata). Sub pedibus, sive basi praescriptarum imaginum appositum esset carmen tale.

Supra ipsam concavitatem coelum repraesentantem est etiam alia minor concavitas, quasi coelum minus repraesentans, coelestino pariter colore decolorata, in qua imago Christi magna sculpta quidem posita est, manus habens ligatas, pallium ad partes retrorsus dorsales, habens, alias ad partes ventrales, nuda conspicitur, praeter foemuralia, qua mappa arte elaborata, decolorata et inaurata tecta conspiciuntur. Haec imago coronam spineam in capite gestat. Quae a latere habet duos angelos sculptos, unum a dextris, alterum a sinistris, fimbriam pallii ex humeris Christi imaginis ejusdem dependentis, in manibus tenentes.

Sub pedibus autem tam praeactae Christi imaginis, quam angelorum, tabula elaborata, dealbata inserta esset, in qua verba haec ECCE HOMO, inscripta essent.

Ad partem autem ejusdem imaginis Christi extra ipsum sphaeram coelum repraesentantem Annuntiatio

sculpta esset, opificio nobilissimo, a dextris Mariae Virginis (ad pulpitem flectentis), a sinistri angeli annuntiantes imago, utraque pulcherrime elaborata et decolorata et inaurata extaret. Ad partem dictarum imaginum, in extremitate altaris, lemnisci sive lascinae affabre factae, quas commune rosas vocant. Supra autem imaginem Christi praedictam, quae heret subscriptionem (Ecce homo) esset imago Crucifixi, sculpta quae capite ipsam testudinem attingeret, vitem sculptam, decoloratam et inauratam a sinistris

et dextris habens, in qua a parte dextra imago Beatae Virginis, et a sinistra sancti Joannis Evangelistae sub cruce stantium. Altare tam in ipsa facie, quam etiam in ipsis extremitatibus, fasciolis, columnis coloratis, deauratis, nobilissime sculptis esset decoratum. Ex quibus cunctis praemissis, magnitudo, latitudo et altitudo, pulchritudo quoque dicti altaris majoris cognosci potest magna ex parte, major ex visione. Hactenus prolixè Vinkovitiis. Superest ommissa quedam paucis addere: cum secus nihil reperiamus innovatum.

PRIOLOG 2: Toma Kovačević, De Aris in Ecclesia Cathedrali Zagradiensi in anno 1720 existentibus (dodatak u: *Historiola Episcopatus, & Dioecesis Ecclesiae Zagradiensis. Authore Fr. Raphaële Leuakouich Franciscano huius Ecclesiae olim Canonico, & Archidiacono Cathedrale*), Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (IV c 15), fol. 11r–12r

Prima dignitate, & magnificentia, est ara maior, sub invocatione D. Stephani Vngariae Regis: cuius universos sumptus Benedictus Vinkovich episcopus zagradiensis in certo suo opusculo manu propria scripto, reducit ad summam quator mille Rhenensium. Fabro lignario scribitur datos Rhenensium 900. Pictori totidem. Pro coloribus & bitumine Rhenensium 400. Pro deauratione aureos 400, qui tunc per Rhenensium 3 comparati constituebant Rhenensium 1200, & residuum in diversa alia accessoria expositum fuit. Quanquam verò honor erectionis huius arae deferatur communiter Francisco Erghelio antistiti zagradiensi, ipse tamen Vinkovich, qui tunc in Capitulo fuit, ab eo non nisi solos memoratos aureos 400 contributos, & reliquum à diversarum aliarum eleemosynarum concursu accessisse notat. Consumatum autem est huius magnificae arae opus anno reparatae salutis [...].

Succedit ara lateralis Coenae Domini, quam in sanctuario marmoream Joannes Znika electus episcopus sibenicensis, abbas SS. Trinitatis de Petri Varadino, custos & canonicus zagradiensis propriis sumptibus in anno 1703 vivens posuit, expositis ad eam Rhenensibus 1400.

Tertia ara D. Lucae in sanctuario similiter marmorea & lateralis surrexit posthumis expensis Thomae Augustich electi episcopi sibenicensis, abbatis Benedictionis Dei, archidiaconi camarcensis, & canonici zagradiensis. Pro cuius opere executores anno suprascripto 1703 dederunt Rhenensibus 1400.

Quarto loco ponitur ara sub patrocinio D. Ladislai Vngariae Regis, quam in anno 1690 fieri curavit Joannes Babich electus episcopus scardinensis, abbas B. V. de Gotto, lector & C[anonicus] Z[agradiensis] datis

fabro lignario Rhenensibus 650, & pictori Rhenensibus 1000.

Quinta ara honori Omnium Sanctorum dicata, Stephani Doichich electi episcopi corbaviensis, abbatis S. Helenae de Podborie, praepositi chasmensis, & canonici zagradiensis sumptibus erecta in anno 1694.

Sexta ara S. Pauli Apostoli titulo gaudens recognoscit se elevatam à pia manu Andreae Supanich archidiaconi Bexin & canonici zagradiensis anno 1646.

Septimo loco statuitur ara Virginis benedictae cultui dedicata, quam post fata Michaëlis Boczak praepositi maioris, abbatis B. Margaritae de Bela, gubernatori Auranae, & canonici zagradiensis executores, de illius facultatibus in anno 1688 erexerunt, expositis Rhenensibus 2547.

Octava ara patrocinium habens SS. Cosmae & Damiani MM. Sumptibus Matthiae Szlovenchich praepositi colocensis, lectori & canonici zagradiensis ex marmore nigro ad perfectionem deducta est in anno 1673.

Nona ara SS. Geruasii & Protasii MM. vetustate attrita posthumis expensis Joannis Missich cantoris & canonicis zagradiensis renovata est in anno 1673.

Decimam aram ad honorem SS. X millium militum fieri fecit Petrus Orehovachky archidiaconus chasmensis & canonicus zagradiensis in anno 1685.

Vndecima ara, quam titulus Doctoris maximi ornat, à pia munificentia Matthiae Mogorich archidiaconi goricensis & canonici zagradiensis totale beneficium accepit in anno 1691.

Duodecima ara Sacratae Crucis Christi venerationi consecrata benefactorem sui operis profitetur Georgium Harcha archidiaconum vrboczensis & canonicum zagrabiensis anno 1663.

Decima tertia ara à D. Francisco Seraphico nomen sortita, circa annum [...] propriis sumptibus in lucem prodiiit, exconflata videlicet eleemosyna Napuliana, de qua ab anno 1625 singulis annis precipit Rhenensibus septem.

Decimam 4tam aram ab Apparatione S. Michaëlis Archangeli uenerandam Franciscus Abbanthy vicecomes Comitatus Zagrabiensis testamentaliter in anno [...] suis expensis erigendam ordinavit, ante quam etiam sepeliri voluit.

Decima 5ta ara devotionem in nobis erga D. Dorotheam V. & M. excitat, estque opus Ludovici Bedekovich archidiaconi cathedralis & C[anonicus] Z[agrabiensis] de anno 1666.

Decima 6ta ara portat titulum S. Catharinae V. M. quam Georgius Missich archidiaconus Vasca, & ex post cantor, ac canonicus zagrabiensis venerationi fidelium exposuit in anno 1660.

Decimam 7tam aram patrocini D. Barbarae V. M. à vetustatis iniuria vendicavit Christophorus Kupinich archidiaconus goricensis & C[anonicus] Z[agrabiensis] anno 1671.

Decimam 8uam aram à deuratione eximiè splendidam D. Jacobo Maiori dedicavit Leonardus Milpocher Mercator Capitularis circa anno [...] Ibidem in proxima crypta eiusdem corpus resurrectionem expectat.

Decimam 9nam aram S. Vrsulae nomine claram comitissa Barbara Selischevich pro refrigerio animae sui mariti comitis Francisci Ivanouich (cuius corpus in proxima ibidem crypta iacet) extrui curavit anno [...]

Vigesimus locus datar arae S. Joannis Baptistae, quae una cum capella sumptibus Joannis Szakmardy praesentiae regiae locumtentis, Regni Croatiae magistri protonotarii, & vice-comitis Comitatus Varasdinensis erecta est. Ibidem in crypta aedificata corpus eiusdem tumulatum est.

Vigesimam primam aram ad laudem Summae & Individuae Trinitatis consecratam Georgius Harcha archidiaconus Vrbocz, & canonicus zagrabiensis posuit in anno 1663.

Vigesima 2da ara tituli S. Emerici Confessoris, ex interesse à summis eiusdem arae capitalibus conflato, facta est in anno 1689.

Vigesima 3tia ara D. Georgii M. patrocini gloiriat: quam creditur statuisse Joannes Brassich custos & C[anonicus] Z[agrabiensis] qui eidem arae & sacra suae altariae alligavit, & ante eam post fata deponi voluit.

Vigesimam 4tam aram SS. Fabiani & Sebastiani MM. vetustate collapsam, arte sculptorià restituit Andreas Biankiny protonotarius apostolicus, praeppositus B. V. de Inferiori Vasca, & canonicus zagrabiensis in anno 1648. Quam dein episcopus Petretich consecravat in anno 1652.

Vigesimam 5tam aram nobilis Nicolaus Tribinacz secretarius episcopalis cum sua consorte Anna Fabri honori D. Elisabeth viduae dicavit in anno [...] Ante eandem depositum est cadaver memoratae Annae, quae pro se & marito suo in hac ecclesia cathedralis altariam pro Capitulum zagrabiense administrandam fundavit in Rhenensibus [...]

Vigesima 6ta ara à D. Nicolao episcopo & confesore nuncupata, suae erectionis benefactorem habet Martinum Szenkovich de anno 1654. Qui cuiusnam conditionis fuerit, ignoratur.

Vigesima 7ma ara ad venerationem S. Mariae Magdaleneae nos provocat, in cuius decolorationem & inaurationem constat de substantia Matthiae Leder archidiaconi goricensis & C[anonicus] Z[agrabiensis] expositos Rhenensibus 100 in anno 1684. At opus ipsum sculptorium cuiusnam sumptibus promotum sit, in die novissimo patebit.

Vigesima 8a Ara D. Michaëlis Archangeli titulo insignita, reliquas omnes antiquitate praecedat, quia Lucae episcopis zagrabiensis opus est, qui Osualdo in episcopatu succederis in anno 1500, sedit annis decem.

Vigesimum 9num altariolum ad honorem Divorum Trium Regum in choro locari curavit Alexander Mikulich praesul zagrabiensis; quos sanctos ille eâ ueneratione prosecutus est, ut ad eandem aram non solum in ipso eorum die festo, sed & per totam octavam à mane usque ad horam XIam sacra continuo (dato stipendio grossorum quinque) legi curavit. Id quod & successor eiusdem post hunc non nisi primo die.

Trigesimam aram pro suo singulari cultu vendicant sibi gloriosi Princeps Apostolorum, quam in sacristia

exteriori posuit episcopus zagrabiensis Martinus
Borkovich anno [...]
Trigesima prima tandem & ultima ara non solum
Missis celebrandis, sed & sacris Divorum lipsanis
asseruandis opportune aptata, sacrarium interius

eximiè ornat. Quorum ad honorem Christi nascentis
fieri curavit comes Christophorus Erdődi Camerae
Posoniensis praeses in anno [...]
Finis.

PRILOG 3: Baltazar Adam Krčelić, De Regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares, Zagrabiae, 1770., Typis demum Antonii Jandera V[enerabilij] C[apitulij] E[cclesiae] Z[agrabiensis] Typography, str. 413–414.

VI. Cathedralis nunc Basilicae meminisse volumus.

Haec in medio residentiae Episcopalis sita est, adeoque intra muros arcis Episcopalis. Tota est ex lapide secto & perpolito, Regum, Episcoporum, Capituli aliorumque Benefactorum liberalitate constructa. Longitudo ejus 219 pedum est, latitudo 98, altitudo autem 72. Ad ingressum portae majoris, utroque in latere turris olim fuerat. Utraque ab Hispanis sub Ferdinando I. & Simone I. Eppo Zagrabiensi, ruinata fuerat, quarum successive unam, *Franciscus Erghelius* excisso politoque lapide reposuit, altera ultra templi fornicem non ascendit. Internè, per medium Choro dividitur, ut externam internamque Ecclesiam merito vocare possis. *Externa*, populi est, Ritu si non Graeco, profectò veteri. *Interna* quatuor ferreis cratibus & portis sub choro clausa, proprie Cleri est. Haec in tres naves dividitur. *Pars media* Cleri est, ubi intra portas duas, quibus clauditur, est Episcopi Status, cum genuflexorio ex lapide scissus; aditus ex utroque est latere, duobus gradibus elevatus. *Baldachinum* ligneum affabre incisum, quatuor columnis ligneis sustentatum, paries a dorso tabulis contextus, cum insignibus *Petri Domitrovich Episc. Zagr.* anno 1618. positus. Superne floribus ligneis pyramidalibus, insignibusque fati Episcopi exornatum. Ex parte utraque est fenestra ad exteriorem Ecclesiam, tum porta. Ante Episcopi sedem, est chorum Alumnorum Praebendariorumque, cum pulpitis librisque choralibus. A porta utraque ex utroque latere, elevatiores Canonici affabre formati Stalus lignei cum sedibus, spatium habentes, ut commodius ascendantur. Intra quos pulpitus, *liberque Antiphonarum & Gradualium*, ad quae Canonici conveniunt. Post Canonici Stalus, spatium aditusque ad laterales internas Capellas; directe autem, marmorei gradus ad *Sanctuarium*, *Aramque majorem*, quae eminent. *Sanctuarium* spaciosius, tum marmoreae columnellae, cum mensula protracta, & in medio porta, ad Aram majorem. In fine harum colum[n]ellarum ex latere utroque Ara marmorea, ex eleganti optimoque marmore albo, una *Coenae Domini*, altera *S. Lucae*. Intus Ara major, magnifica altaque; suis statuīs & picturis ad clausuram, sive portas aptata

sub Patrocinio tituloque: *Assumptae V. Mariae, & S. Regis Stephani*, ut ideo *Szveti Kraly*, hoc est Sancti Regis vocatur. Aram hanc Franciscus Erghelius Epis. Zagrab. posuit. *Navis Septentrionalis* sive a cornu Evangelii, sanctuario hoc inferior, & a Canonici Stalis patens, continet *Aram S. Regis Ladislai*; tum ex utroque latere Stalos instar Canonici, ac post hos Aras laterales; *S. Pauli Apostoli, & Omnium Sanctorum*, infra quas sunt Stalus; & in medio porta, ex ferreis cratibus. In hac navi, seu Capella, sepulturae sunt communes Canonici. Ad latus navis hujus est *Sacristia duplex* exterior videlicet, ubi etiam ara *SS. Petri & Pauli Apostolorum*, & ex hac, *Sacristia interior* primo, ubi ara *S. Luciae*, & conservatorium suppellectilis precioris, ac sacrarum Reliquiarum. Tum gradus ad Tabullarium, portaque minor pro exitu. In *Navi vero meridionali*, seu a cornu Epistolae, quae Capella etiam Episcopalis vocatur, quod publicae ordinationes, coeteraque Episcopalis ministerii peragi isthic assoleant, Ara major eminentiorque est BSS. V. M. Capituli Chasmensis pro Archivo armare, Stalus, & post hos arae marmoreae *SS. Cosmae & Damiani* parte ex una; ex altera autem *SS. Gervasii & Protasii*, iterum Stalus, ac in horum medio porta. In Capella hac singulis ferialibus diebus & mane *Missa cantata de B. V. M.* & per Adventum *Rorate*. Aque haec est pars templi hujus interior, quae supernè sat amplo choro, ab uno Basilicae pariete ad alium, separatur & clauditur. Porro *Chorus* iste parte ab utraque supra columnellas mensis clauditur. A septentrione, organum majus minusque habet, quo separato, servit advenientibus. In medio est *Crucifixus*, ad populum versus ad quem ejusdem populi est devotio, ob gratias quas consequuntur. Ad finem partis meridionalis est ara *SS. Trium Regum* – Salvatorem nostrum adorantium, portaque minor ad Episcopi residentiam. Sunt gradus limaces inde ad exteriorem Basilicam, ubi subtus chorum, Arae quinque, nempe: *S. Achatii sociorumque MM.*, *S. Hieronymi*, *SSmae Crucis marmorea*, ad quam aram festis dominicisque diebus causa populi, cantatum de B. V. M. Sacrum absolvitur, *S. Francisci*, *S. Dorotheae*. Tum per medium, ad columnas fornicem sustinentes arae elegantes sunt *S. Catharinae*, *S. Barbarae*, *S. Emerici*, *SSmae*

Trinitatis, & hae marmoreae. S. Elisabeth, & S. Nicolai, operis plastici. Ab his aris spatium est, correspondens, navibus supra memoratis, & in medio hujus spatii ara elegantis marmoreis S. Michaelis, tum versus partem meridionalem ad parietem ara marmorea S. Mariae Magdalенаe. Sacellum S. Joannis Baptistae, ara S. Ursulae, demum S. Jacobi Apostoli, intra has aras S. Poenitentiariae confessionalia sunt. Ex hac parte introitus ad turrin est, ab ara S. Nicolai. A septentrionali ora, sub choro prope aram S. Dorotheae, est porta minor ad Ecclesiam, tum in parte illa, arae S. Goergii M. & Augustini Eppi. Zagrab. marmorea, S. Joannis Nepomuceni, SS. Fabiani & Sebastiani. Est ingressus ad turrin, quae necdum reposita est. Et abinde ad aram S. Michaelis veniendo, quae intranti

prima se objicit, sunt Stali ex parte utraque, ad portam usque majorem, in medio collocatam. Structura totius Basilicae elegans artisque est, per totum 18 columnis constans pro fornice sustinendo. Hinc suas habet intermediarias ligaturas, & pro templi dispositione, hic altior, hic demissior. Admirari observavi a peritis, ligaturas illas quae sunt a Columnis ad parietes extensae ac inaequales, & sine ferro. Ad Columnam intra aras S. Catharinae & Emerici, est *ambo, sive pulpitus marmoreus*, pro sacris Concionibus, quae mane post horam sunt septimam, peractamve elevationem consecratae materiae, incoat concio, Pontifexque residuum Sacri, legendo absolvit. Haec est simplex relatio Basilicae hujus, cujus in singulis historia, volumen efficeret. [...]

Neobjavljeni izvori

NSK

Zbirka rukopisa i starih knjiga, RITTER VITEZOVIĆ PAVAO, *De Zagradiensi episcopatu*

HAZU

KOVAČEVIĆ TOMA, *De Aris in Ecclesia Cathedrali Zagradiensi in anno 1720 existentibus* (dodatak u: *Historiola Episcopatus, & Dioecesis Ecclesiae Zagradiensis. Authore Fr. Raphaële Leuakouich Franciscano huius Ecclesiae olim Canonico, & Archidiacono Cathedrali*)

NAZG

HR-NAZG-35, KV, protokol 203, *Acta Originalia S. Visitationis Canonicae Cathedralis Ecclesiae, & Capituli Zagradiensis nec non Collegii Praebendariorum Chori eiusdem Ecclesiae, Volumen Primum*

Objavljeni izvori

LEVAKOVIĆ RAFAEL, *Descriptio ecclesiae Zagradiensis* (prir. Pavao Knezović), u: *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, gl. ur. Pavao Knezović, Zagreb, 2010., 387–394

KRČELIĆ BALTAZAR ADAM, *De Regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares*, Zagrabiae, 1770., Typis demum Antonii Jandera V[enerabili] C[apituli] E[cclesiae] Z[agradiensis] Typographi

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, *Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis Regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, volumen undecimum; Povjestni spomenici Slob. kralj. Grada Zagreba prijestolnice Kraljevine Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonske*, svezak jedanaesti, Zagreb, 1905.

Literatura

BACH IVAN, Umjetnost stolara zagrebačke katedrale od 15. do 19. stoljeća, u: *Časopis za hrvatsku povijest*, knj. I. (1943.), sv. 4, 330–358

BARIČEVIĆ DORIS, Glavni oltar zagrebačke katedrale iz 1632. godine, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 10/11 (1967./1968.), 99–116

BARIČEVIĆ DORIS, Ivan Martin Gigl, stukador zagrebačkog biskupa Maksimilijana Vrhovca, u: *Radovi Arhiva Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, II (1973.), 131–140

BARIČEVIĆ DORIS, Skulptura i slikarstvo; katalog S, u: *Riznica zagrebačke katedrale, drugo, prošireno izdanje*, ur. Zdenka Munk, Zagreb, 1987. [1983.], 55–64

BARIČEVIĆ DORIS, Kiparska djela baroka i klasicizma u crkvi sv. Ivana Krstitelja u Novoj Vesi, u: *Sveti Ivan Krstitelj, zaštitnik Hrvata. Povodom 200-te obljetnice župne crkve 1790. – 1990., 650 godina župe u Novoj Vesi i 900 godina Zagrebačke nadbiskupije i grada Zagreba*, ur. Stjepan Sirovec, Zagreb, 1990., 93–104

BARIČEVIĆ DORIS, Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske, u: *Tisuću godina hrvatske skulpture*, ur. Igor Fisković, Zagreb, 1991., 79–80

BARIČEVIĆ DORIS, Kiparstvo manirizma i baroka, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, 1094 – 1994.*, ur. Tugomir Lukšić i Ivanka Reberski, Zagreb, 1994., 302–340

BARIČEVIĆ DORIS, Oltari Sebastijana Petruzzija u zagrebačkoj katedrali, *Tkalčić: godišnjak Društva za povijesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 1 (1997.), 371–400

BARIČEVIĆ DORIS, *Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske*, Zagreb, 2008.

BELOSTENEC IVAN, *Gazophylacium, seu Latino-illyricorum onomatum aerarium*, Zagrabiae, Typis Joannis Baptistae Weitz, Inclyti Regni Croatiae Typographi, In Anno Domini M.DCC. XL. [1740.]

BLAŽEVIĆ ZRINKA, The Natales Divo Ladislavo Restituti: „Nationalization“ of St. Ladislav in the Seventeenth-Century Croatia, u: *Cuius Patrocinio tota gaudet Regio. Saint's Cults and the Dynamics of regional Cohesions*, ur. Stanislava Kuzmová, Ana Marinković i Trpimir Vedriš, Zagreb, 2014., 411–424

BUŽANČIĆ RADOSLAV, Gospin oltar Nikole Firentinca u trogirskoj katedrali, *Klesarstvo i graditeljstvo*, XX (2010.) 3/4, 35–48

CEPETIĆ MAJA, The Cult of St Ladislav in Medieval Continental Croatia – Its Political and Cultural Context, u: *Slovakia*

- and Croatia: Historical Parallels and Connections (until 1780), ur. Neven Budak, Martin Homza i Jan Lukačka, Bratislava, 2013., 308–315
- CEPETIĆ ROGIĆ MAJA, Legenda o sv. Ladislavu u zidnom slikarstvu srednjovjekovne Slavonije, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 37 (2019.), 173–195
- CVETNIĆ SANJA, Djela ljubljanskoga slikara Ioannesa Eisehnordta na Kaptolu, u Zagrebu, *Acta historiae artis Slovenica*, 5 (2000.), 83–108
- CVETNIĆ SANJA, Habsburški politički utjecaji i ikonografija sv. Ivana Nepomuka u Hrvatskoj, u: *Hagiologija: kultovi u kontekstu*, ur. Ana Marinković i Trpimir Vedriš, Zagreb, 2008., 161–167
- DAMJANOVIĆ DRAGAN, Gradnja i opremanje župne crkve Rođenja Blažene Djevice Marije u Granešini, *Tkalčić: godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 15 (2011.), 339–386
- DEANOVIĆ ANA, Zagrebačka katedrala. Od XI. do sredine XIX. stoljeća, u: Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb, 1988., 7–90
- DOBRICA LADISLAV, Opis zagrebačke katedrale u kanonskoj vizitaciji 1792. godine, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 191–205
- DOBRONIĆ LELJA, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, [1991.]
- DOBRONIĆ LELJA, *Renesansa u Zagrebu*, Zagreb, 1994.
- DOČKAL KAMILO, *Diecezanski muzej Nadbiskupije zagrebačke I*, Zagreb, 1940.
- FARLATI DANIELE, *Illyrici Sacri tomus quintus. Ecclesia Jadertina cum suffraganeis et Ecclesia Zagrabienensis*, Venetiis, MDCCLXXV. [1775.] apud Sebastianum Coleti
- GAMULIN GRGO, Dodatak za Gianfrancesca da Tolmezzo, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 4 (1961.), 82–84
- GERÁT IVAN, Pictorial Cycles of St. Ladislav – Some Problems of Interpretation, u: *Slovakia and Croatia. Historical Parallels and Connections (until 1780)*, ur. Veronika Kucharská, Stanislava Kuzmová i Adam Mesiarkin, Bratislava, 2013., 293–307
- GERICS JÓZSEF, Textbezüge zwischen den ungarischen Chroniken und Sankt-Ladislav-Legende, *Acta Historicae Academiae Scientiarum Hungaricae*, 19 (1973.), 273–303
- GUERRIERO SIMONE, Paolo Callalo. Un protagonista della scultura barocca a Venezia, *Saggi e memorie di storia dell'arte*, 21 (1997.), 33–83
- HABDELIĆ JURAJ, *Zerczalo Marianszko, to je to poniznozt Devicze Marie, kaje Boga rodila. Uszem Slovenszkoga i Horuat-skoga naroda kerschenikom, a onem naulaztito, kizmu obilnee dare naturalzke, ali zuerhunaturalzje, od dareslyive ruke Bosje prieli, na naszledovanye*, M.DC.LXII. [1662.], Stampano u Nemskom Gradczu pri Ferenczu Widmanstetteru
- HABDELIĆ JURAJ, *Zercalo Marijansko*, prijepis akademika Milana Ratkovića s originalom usporedio, predgovor napisao i za tisak priredio akademik Josip Bratulić, Zagreb, 2020. (Stari pisci hrvatski, knjiga 45)
- HORVAT ANĐELA, *Spomenici arhitekture i likovnih umjetnosti u Međumurju*, Zagreb, 1956.
- HORVAT ANĐELA, Drveni gotički kipovi apostola iz zagrebačke katedrale, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 2 (1957.), 153–156 (s ilustracijama)
- HORVAT ANĐELA, *Između gotike i baroka. Umjetnost kontinentalnog dijela Hrvatske od oko 1500. do oko 1700.*, Zagreb, 1975.
- HORVAT-LEVAJ KATARINA, *Barokna arhitektura* (Povijest umjetnosti u Hrvatskoj), Zagreb, 2015.
- IVANČAN LJUDEVIT, SZABO GJURO, Spomenik kanonika Vukoslavića – nadgrobna ploča Blaža od Moravča (1495.), *Narodna starina*, VIII. (1929.) 19, 105–107
- IVANČAN LJUDEVIT, Zagrebački kaptol (1093. – 1932.), *Croatia Sacra. Arkiv za crkvenu povijest Hrvata*, II. (1932.), 161–275
- IVANDIJA ANTUN, Propovjedaonica zagrebačke katedrale, *Bogoslovska smotra*, XXXV. (1965.), 2, 313–341
- IVANDIJA ANTUN, Pregled povijesti zagrebačke katedrale, u: *Riznica zagrebačke katedrale, drugo prošireno izdanje*, ur. Zdenka Munk, Zagreb, 1987. [1983.], 77–37
- IVIĆ INES, Kako je sveti Jeronim (p)ostao Dalmatinac? – Formiranje kulta svetog Jeronima tijekom 15. stoljeća, u: *Sveti Jeronim kroz vjekove. Kult i spomenici. Zbornik radova u povodu 1600. obljetnice smrti svetog Jeronima*, ur. Emilio Marin i Katarina Horvat-Levaj, Zagreb, 2021., 219–245
- JÉKELY ZSOMBOR, Transylvanian Fresco Cycles of Saint Ladislav in the New Light, *Hungarian Review*, V. (2014.) 2, 95–107
- JIROUŠEK ŽELJKO, O nepoznatoj slici „Raspeća na Golgoti“ mladoga Albrechta Dürera u Zagrebu iz 1495. godine, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 14/15 (1971./1972.), 129–140
- KLANICZAY GÁBOR, *Holy Rulers and Blessed Princesses: Dynastic Cults in Medieval Central Europe*, Cambridge, 2002.
- KLEMENČIĆ MATEJ, Od Enrica Merenga do Paola Callala: problem autorstva kipov na oltarjih ljubljanskih kamnoseških delavnici okrog leta 1700, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 36 (2000.), 193–211
- KLEMENČIĆ MATEJ, Scultura barocca in Istria tra Venezia, Gorizia, Lubiana e Fiume, *Saggi e memorie di storia dell'arte*, 30 (2006.) [2008.], 251–288
- KLEMENČIĆ MATEJ, *Francesco Robba (1698 – 1757). Beneški kipar in arhitekt v baročni Ljubljani*, Maribor, 2013.
- KNEZOVIĆ PAVAO, Opis i njegove funkcije u prozi Rafaela Levakovića, u: *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, gl. ur. Pavao Knezović, Zagreb, 2010., 229–240
- KNEZOVIĆ PAVAO, Opuscula Rafaela Levakovića (uvodne napomene), u: *Zbornik o Rafaelu Levakoviću*, gl. ur. Pavao Knezović, Zagreb, 2010. a, 337–340
- KNIEWALD DRAGUTIN, Dokinuće zagrebačkog obreda, u: *Katolički list*, XCI (1940.) 29, 342–344
- KOŠČAK ANĐELKO, „Ti si Petar – Stijena“. *Povijesno-umjetnički pregled Župe Sv. Petra apostola u Zagrebu te ponešto i o Vlaškoj ulici*, Zagreb, 2023.

- KOŽUL STJEPAN, Doprinos Ivana Krstitelja Tkalčića obnovi zagrebačke prvostolnice, u: *Život i djela Ivana Krstitelja Tkalčića*, ur. Stjepan Razum, Zagreb, 2006., 73–126
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, *Prvostolna crkva zagrebačka. Opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah*, Zagreb, 1856.
- KUKULJEVIĆ SAKCINSKI IVAN, *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkvah, javnih i privatnih sgradah i t. d. u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1891.
- LÁNGI JÓZSEF, Szent László ábrázolásairól [Prikazi sv. Ladislava], *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*, n.s., 6/7 [16/17], (2011./2012.) [2013.], 191–208, s ilustracijama
- MAJER JURIŠIĆ KRASANKA, DEAK MATIJA, KRULIĆ KRISTINA, Boje na zidovima i svodovima zagrebačke katedrale: doprinos poznavanju uređenja kroz stoljeća, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 261–285
- MARINKOVIĆ ANA, La diffusione dei culti ungheresi tra i domenicani di Dubrovnik (Ragusa) nel tempo di Mattia Corvino, *Nuova Corvina*, 20 (2008.), 69–178
- MARKOVIĆ VLADIMIR, La scultura marmorea a Zagabria prima di Francesco Robba, u: *Francesco Robba in beneško kiparstvo 18. stoljeća*, ur. Janez Höfler, Ljubljana, 2000., 191–196
- MARKOVIĆ VLADIMIR, Andeo iz zagrebačke katedrale, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 49 (2006.), 99–105
- MAROSI ERNŐ, Der heilige Ladislaus als ungarischer Nationalheiliger. Bemerkungen zu seiner Ikonographie im 14–15. Jh., *Acta historiae artium Academiae scientiarum hungaricae*, XXXIII. (1987./1988.), 3/4, 211–256
- MATEJČIĆ IVAN, Gianfrancesco da Tolmezzo, Raspeće sa svecima (kat. 18), u: *Tizian, Tintoretto, Veronese. Veliki majstori renesanse*, ur. Radoslav Tomić, Zagreb, 2011., 124–126
- MUNK ZDENKA (ur.), *Riznica zagrebačke katedrale, drugo, prošireno izdanje*, Zagreb, 1987. [1983.]
- PAVIČIĆ SNJEŽANA, *Sakralno kiparstvo u Hrvatskom povijesnom muzeju u Zagrebu*, Zagreb, 2003.
- PELC MILAN, Ugarske kiparske radionice i renesansa u sjevernoj Hrvatskoj, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30 (2006.), 67–80
- PELC MILAN, Spomenici potonuloga svijeta. Nadgrobne ploče s likom pokojnika u sjevernoj Hrvatskoj u pisanim i tiskanim vrelima do konca 19. st., u: *Umjetnost i naručitelji. Zbornik radova znanstvenog skupa „Dani Cvita Fiskovića“ održanog 2008. godine*, ur. Jasenka Gudelj, Zagreb, 2010., 61–72
- PELC MILAN, Nadgrobna ploča zagrebačkoga biskupa Luke od Segeda (Luke Baratina), *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 45 (2021.), 43–52
- PELC MILAN, Dvije slike raspeća iz renesansne baštine zagrebačke katedrale, u: *Tragovima sveca. Zbornik u čast dr. sc. Jurja Batelje. Prigodom tridesete obljetnice rada postulatora kauze blaženoga Alojzija Stepinca*, prir. Mladen Parlov, Zagreb, 2022., 597–617
- PREMERL DANIEL, Ostaci renesansne opreme u zagrebačkoj katedrali, *Preplet starog i novog: ususret obnovi zagrebačke katedrale. Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 16 (2025.), 239–260
- RATKOVČIĆ ROSANA, *Srednjovjekovno zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj*, Zagreb, 2014.
- RATKOVČIĆ ROSANA, Ugarski sveti vladari u srednjovjekovnom zidnom slikarstvu u Zagrebačkoj biskupiji, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 38 (2020.), 1–18
- RAZUM STJEPAN, *Osvaldo Thuz de Szentlászló vescovo di Zagabria, 1466 – 1499*, Roma, Pontificia Universitas Gregoriana, Facultas Historiae Ecclesiasticae (Excerpta ex dissertatione ad doctoratum), 1995.
- REPANIĆ-BRAUN MIRJANA, Sakralno štafelajno slikarstvo baroknog razdoblja, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094 – 1994*, ur. Tugomir Lukšić, Zagreb, 1994., 341–370
- RITTER VITEZOVIĆ PAVAO, *Natales d. Ladislavo r. Slavoniae apostolo restituti*, Ab equite Pavlo Ritter S. C. R. Maj. Consiliario [Zagreb, 1704.]
- SCHNEIDER ARTUR, Oltar sv. Gervazija i Protazija u staroj zagrebačkoj stolnoj crkvi, u: *Kulturno povijesni zbornik Zagrebačke nadbiskupije u spomen 850. godišnjice osnutka*, sv. I., ur. Dragutin Kniewald, Zagreb, 1944., 625–634
- SZABO GJURO, *Stari Zagreb*, Zagreb, 1941.
- SZAKÁCS BÉLA ZSOLT, Between Chronicle and Legend: Image Cycles of St. Ladislav in Fourteenth-Century Hungarian Manuscripts, *Medieval Chronicle*, 6 (2006.), 149–176
- SZOVÁK KORNÉL, The Image of the Ideal King in the Twelfth-century Hungary (Remarks on the Legend of St Ladislav), u: *Kings and Kingship in Medieval Europe* (King's College Medieval Studies X), ur. Anne J. Duggan, London, 1993., 241–264
- ŠIŠIĆ FERDO, Englez Simon Klement o Hrvatskoj god. 1715., u: *Novosti*, Zagreb, 15. VII. 1926.
- ŠOUREK DANKO, Donatorska i naručiteljska djelatnost zagrebačkoga kanonika Ivana Znike, *Tkalčić: godišnjak Društva za povijesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, 12 (2005.), 327–410
- ŠOUREK DANKO, Oltar sv. Jurja Antonija Michelazzija iz stare Zagrebačke katedrale – kontekst narudžbe, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 31 (2007.), 153–166
- ŠOUREK DANKO, Kapelica sv. Martina u Vlaškoj ulici i svečevi prikazi u Zagrebu tijekom 17. i 18. stoljeća, u: *Putovima europske nematerijalne baštine u 21. stoljeću: Sv. Martin, simbol dije-ljenja*, ur. Antonija Zaradija Kiš i Ines Sabotič, Zagreb, 2016., 311–331
- ŠOUREK DANKO, Virtualna katedrala Artura Schneidera, u: *Artur Schneider 1879. – 1946.*, ur. Ljerka Dulibić, Zagreb, 2016. a, 161–189
- ŠOUREK DANKO, Arpadian Royal Cult in the Zagreb Cathedral: From Gothic to Baroque, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 41 (2017.), 47–58
- ŠOUREK DANKO, Budimski dvor i hrvatska renesansa, u: *Ars et virtus. Hrvatska – Mađarska: 800 godina zajedničke kulturne*

baštine, ur. Marina Bagarić et al., Zagreb, Budimpešta, 2021., 119–133

ŠOUREK DANKO, Između baroka i (neo)gotike: Andrea Menini i uređenje zagrebačke katedrale oko 1800. godine, *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 67 (2024.), 63–88

ŠOUREK DANKO, Prilog opremanju zagrebačke katedrale u kasnom 17. stoljeću – Znika, Cussa, Milpacher, u: *U službi baroknog kiparstva. Zbornik radova znanstvenoga skupa povodom stote obljetnice rođenja Doris Baričević (1923. – 2016.)*, ur. Vlasta Zajec, Martina Ožanić, Danko Šourek, Zagreb, 2025. (u tisku)

TARBUK NELA, Crkveno pokućstvo, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije 1094 – 1994.*, ur. Tugomir Lukšić i Ivanka Reberski, Zagreb, 1994., 427–446

TARBUK NELA, *Kipar Johannes Komersteiner i njegov krug*, Zagreb, 2016.

TKALČIĆ IVAN KRSTITELJ, *Prvostolna crkva zagrebačka. Nekoč i sada*, Zagreb, 1885.

TRUNTE NIKOLAOS, Wie König Ladislaus Chan Batu erschlaug. Ursprung und Verbreitung eines Legendenzkyklus, *Die Welt der Slaven*, LI (2006) 2, 315–356

VUKIČEVIĆ-SAMARŽIJA DIANA, Umjetnost kasnog srednjeg vijeka, u: *Sveti trag. Devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije, 1094 – 1994.*, ur. Tugomir Lukšić i Ivanka Reberski, Zagreb, 1994., 131–172

WEISS KARL, *Der Dom zu Agram*, Wien, 1860.

WOLFF ZUBOVIĆ MARTINA, Podrijetlo oltara sv. Marije Magdalene i sv. Roka iz kapele Sv. Petra u Gotalovcu, u: *Portal: godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 1 (2010.), 143–150

ZAGORAC VLADIMIR, Liturgija zagrebačke Crkve, u: *Zagrebačka biskupija i Zagreb. Zbornik u čast kardinala Franje Kuha-rića*, gl. ur. Antun Škvorčević, Zagreb, 1995., 515–520

ZAJEC VLASTA, Štukomramorni oltari u sjevernoj Hrvatskoj, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 35 (2011.), 177–194

ZAJEC VLASTA, Izvještaji Artura Schneidera i fotografski arhiv kao izvori za proučavanje nekadašnjih oltara zagrebačke katedrale, u: *Artur Schneider 1879. – 1946.*, ur. Ljerka Dulibić, Zagreb, 2016., 191–223

ŽVORC MAJA, *Preci, potomci, prestiž. Naručiteljske elite i nadgrobni spomenici na području Zagrebačke biskupije od XV. do XVIII. stoljeća*, Zagreb, 2023.

ACA – Acta Capituli Antiqua

HAZU – Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti / Croatian Academy of Sciences and Arts

IPU – Institut za povijest umjetnosti / Institute of Art History

KV – Kanonska vizitacija (Visitatio Canonica)

MGZ – Muzej grada Zagreba / Zagreb City Museum

MUO – Muzej za umjetnosti i obrt / Museum of Arts and Crafts

NAZG – Nadbiskupijski arhiv Zagreb / Archdiocesan Archives in Zagreb

NSK – Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu / National and University Library in Zagreb

Summary

Danko Šourek

A CATHEDRAL LIKE NO OTHER UNDER THE HUNGARIAN CROWN — ZAGREB CATHEDRAL THROUGH THE EYES OF WRITERS OF THE 17TH AND 18TH CENTURIES

This text offers an overview of four historical descriptions of the Zagreb cathedral: manuscripts by Rafael Levaković (*Descriptio ecclesiae Zagrabiensis*, c. 1640), Pavao Ritter Vitezović (*De Zagrabiensi episcopatu*, c. 1703) and Toma Kovačević (*De aris in ecclesia cathedrali zagrabiensi in anno 1720 existentibus*, 1720), and a shorter text by Baltazar Adam Krčelić, published in his book *De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae notitiae praeliminares* (1770). These authors described the exterior and, especially, the interior of this exceptional building, noting the changes it underwent during the 17th and 18th centuries. The furnishings described include works created at the end of the Gothic period, during the brief episode of the Pannonian Renaissance, and those that adorned the cathedral during the two Baroque centuries. Considering the cathedral's later fate, especially the radical renovation after the 1880 earthquake, these descriptions (particularly that of Rafael Levaković, printed in volume five of *Illyricum sacrum* in 1775) have been of great value to generations of scholars

dedicated to studying its historical furnishings (such as Ivan Kukuljević Sakcinski, Ivan Krstitelj Tkalcic, Antun Ivandija, Ana Deanović, Željka Čorak and others). The differing approaches of the 17th- and 18th-century writers offer a wealth of factual information on the number, location, patrons, time of construction, and fate of various elements of the cathedral's rich furnishings. At the same time, they provide valuable insight into the qualitative, and at times aesthetic, judgments of contemporaries regarding the most artistically significant monument of the historical Diocese of Zagreb. It is important to highlight the manuscript of Pavao Ritter Vitezović, where we can find the last description of the (undoubtedly exceptional) winged altars from the late 15th and early 16th centuries. They would soon be replaced by Baroque altars made of wood and marble. Other authors featured here also provide valuable information about the cathedral's interior, and we hope that a comparative analysis of their texts and an attempt to reconstruct the unfortunately lost layers of

the cathedral will be useful for future research into this important artistic ensemble. These descriptions precede the most comprehensive historical report on the cathedral, composed on the occasion of Bishop Maksimilijan Vrhovac's canonical visitation in 1792. Together, they contribute to a better understanding of the dynamic artistic developments, commissioning ambitions and changing tastes that culminated in the splendour of the interior as described at the end of the 18th century before the radical changes that followed the 1880 earthquake. The four writers structured their descriptions in different ways: Rafael Levaković begins with a report on the church's structure and dimensions, continuing with descriptions of the choir (rood screen), presbytery, and chapels of St Ladislaus and St Mary. He lists and describes the altars, church furniture (choir stalls) and tombstones (reproducing their inscriptions with particular care). The work remains unfinished, as it entirely omits a description of the nave beyond the choir screen. Pavao Ritter Vitezović describes the cathedral in three chapters of his more extensive manuscript *De Zagradiensi episcopatu*. Chapter VII is devoted to the building itself, Chapter VIII lists thirty

side altars (sometimes, although his descriptions are often extremely concise, offering brief but valuable qualitative and aesthetic assessments), and Chapter IX includes an earlier description of the cathedral's main altar. Toma Kovačević focuses on the altars, and the value of his description lies in his effort to record the dates of their construction, as well as the names and titles of their patrons, as precisely as possible. In contrast, Baltazar Adam Krčelić provides a brief report intended to leave an impression on the reader about the whole building, its unique features and the richness of its furnishings, rather than to convey specific information about individual artworks. This paper presents the four authors' observations on corresponding parts of the building and its furnishings, thereby more clearly indicating the changes (both real and in the perception of contemporaries) that took place in the interior of the Zagreb cathedral over the course of nearly a century and a half.

KEYWORDS: Zagreb cathedral, Rafael Levaković, Pavao Ritter Vitezović, Toma Kovačević, Baltazar Adam Krčelić, historical descriptions, artistic heritage